

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-ҺЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, июниин 9, 1990 он

№ 23 (7115)

Сэн 5 мүнгэн.

МҮНӨӨДЭР ПИОНЕРНҮҮДЭЙ РЕСПУБЛИКАНСКА СЛЕДОЙ ХҮДЭЛМЭРИИН ҺҮҮЛШЫН ҮДЭР

ХОЁР ҮДЭР ЮУШЬЕ МЭДЭЭГҮЙ БАЙТАР ҮНГЭРШОО. ЭДЭ ҮДЭРНҮҮДТЭ ХЭДЫ ОЛОН ХЭМЖЭЭ ЯБУУЛГАНУУД, ШУХАЛА ХЭРЭГҮҮД ДҮҮРГЭГДЭЭБ! ИИГЭЖЭ РЕСПУБЛИКЫН ПИОНЕРНҮҮДЭЙ СОВЕТ ҺУНГАГДАА, КОМСОМОЛОЙ СЪЕЗДНҮҮДЭЙ ДЕЛЕГАДУУДТАЙ, ПИОНЕРЭЙ ХҮДЭЛӨӨНЭЙ ВЕТЕРАНУУДТАЙ УУЛЗАЛГАНУУД БОЛОО. ХОЁРДОХИ ҮДЭРЫНЬ — ИЮНИИН 8-да — ПИОНЕРНҮҮД «БИДЭ БОЛОН ЕХЭШҮҮЛ», «ПИОНЕРЭЙ ОРГАНИЗАЦИ МҮНӨӨДЭР БОЛОН ҮГЛӨӨДЭР», «БИДЭ БОЛОН ОКТЯБРЯТАНАР» ГЭҺЭН ТҮБҮҮДТЭ ЭДЭБХИТЭЙ ХҮДЭЛМЭРИ ЯБУУЛАА. ХАРИН МҮНӨӨДЭР МИНИСТЕРСТВЭНҮҮД БОЛОН АЛБАН ЗУРГААНУУДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭДТЭЙ УУЛЗАЛГА ҮНГЭРГЭГДЭХЭ. ПИОНЕРНҮҮД ХАРЮУСАЛГАТА ХҮДЭЛМЭРИЛЭГШЭДТЭ ЯМАР АСУУДАЛНУУДЫЕ ТАБИХАБ, ТЭДЭНЭРҺЭЭ ЯМАР ХАРЮУНУУДЫЕ АБАХАБ! СЛЕТ ЯМАР ШИИДХЭБЭРИ АБАХАБ! ЭДЭ АСУУДАЛНУУДТА ХАРЮУ ГАЗЕТЫМНАЙ УДААДАХИ НОМЕРТО УНШАХАТ.

Нэгэл зорилготойбди

Леб.

«Би делегадайнгаа мандат хадагалха хүсэлгүйб»

РОССИН комсомол мүнөө хүбиа заяагаа шиидхэхэ гэжэ хам оробо гээшэ ха. Зүгөөр энэ хүндэтэ зорилго шиидхэхын тула тэрэ ехэл таагүй саг шэлээ. Мүнөө Россин обществодо комсомолдо анхаралаа хандуулха сүлөө үгы. Ельцин, съезд, Литва, Горбачев, Буш, дэлгүүрэй харилсаанда оролго гэхэ мэтэ тэрэнэй анхарал татана. Тиимэһээ РСФСР-эй ЛКСМ-эй съезд тухай тобшохон мэдээсэлнүүдые үсөөхэн хүнүүд обеорһон байха. Юумэндэ этигэдэггүй хүнүүд шэнэ ЛКСМ байгуулагдаад, тэрээнһээ ямар туһа гарахаб даа, ноед портфельнүүдээ хубаажа абаад дүүрэнэ бэзэ гэжэ һанаа ехотой. Тээд нимэрхүү хүнүүдэй комсомолой функционернуудай ээлжээтэ тулалдаандаа хам ороходонь, ямар нэгэ хубилалта болохо гэжэ тэдэнэй этигэхэгүйдэнь яахабши даа. Эдэмнай нимэл зон ха юм. Россин комсомолшуудай 13 миллион гэшүүдтэй отрядай эдэ асуудалнуудые яажа шиидхэхэ байһан тухай манай корреспондент Олег Лебедев ВЛКСМ-эй Советскэ райкомой нэгэдэхи секретарь, РСФСР-эй ЛКСМ-эй 1 съездын делегат Алексей Хандархаевтай хөөрэлдэбэ.

Корр.: Нэрын еһоор хаража үзэхэдэ, шэнэ союз урдынхи мэтэ Ленинскэ Коммунис гэһэн нэрэтэй байхань ха...

А. Х.: Тиимэ даа, урдынхи мэтэ байха. Энэ шалтагаанаар съезд дээрэ нэгэ нэгээрээ дуугаа үгэлгэ үнгэргэгдее. Бишье эдэ элитэдүүдые үлеехын түлөө дуугаа үгөөб.

Корр.: Энээниие ши юун гэжэ тайлбарилан хэлэхэ байнабши! Хэрбээ шэнэ союз өөрынгөө нэрые хубилгаа һаа, автомат еһоор өөрынгөө эд зөөрине алдажархиха байгаа бэшэ гү!

А. Х.: Энээн тушаа хэлэхэнь хүшэр байна.

Корр.: 1 съезд мэргэжэлтэ комсомолшуудай съезд гэжэ нэрлэгдэнэ. Үндэһэ баримтатай хадань иигэжэ хэлээ еһотой даа: съезд дээрэ 6 хүн комсомолой Буряадай областной организацие түлөөлөө гэжэ хэлээбди. Тэдэнэй гурбаниинь райкомуудай нэгэдэхи секретарьнар, областной комитедэй секретарь, ТСК-гай комсомолой комитедэй секретарь байгаа бшуу. Оройдоол нэгэ делегат ээрэлгын-бүд нэхэлгын цехэй начальник (Хягта хото) Юрий Романов комсомолой зүгһөө мэргэжэлтэ бэшэ байгаа гэжэ нэрлэхэдэ болохо. Энэ талаар бидэ үнгэрһэн съездые Бүхэроссин удха шанартай гэжэ нэрлэжэ шадаха гүбди!

А. Х.: Үгы ааб даа. Съезд нимэрхүү зорилго урдаа табяагүй.

Залуушуулай союзые федеративна талаар байгуулга хадаа нэн түрүүн далаад жэлэй туршада организациин түхэл шарайе тодорхойлһон хуушарһан онол аргануудһаа арсалга болоно гэжэ би һанаха байнаб.

Корр.: Энэ түхэл шарай һайшаагдамаар байгаа гү!

А. Х.: Һайшаагдамаар байгаа гэжэ хэлэхэ аргагүй байнаб. Эндэ элдэб үзэл бодолнуудтай ушараабди. Имагтал съезд дээрэ баталан абтаһан РСФСР-эй ЛКСМ-эй программа дотор ангиин талаһаа эбсэшэгүй байдалһаа арсажа, социализм тээшэ, ниитэ хүн түрэлтэнэй үнэтэ баялигуудта тэхэрилгэ болоно гэжэ соносхогдоо.

Корр.: Тиихэдээ энэмнай РСФСР-эй ЛКСМ-эй съезд дээрэ Б. Н. Ельциной хэлээһэн үгые хүндэлһэн харюу болоно гү, али ороной, комсомолой 70 жэлэй аюулта түүхэ тушаа гүнзэгыгөөр бодожо үзэлгын үрэ дүн гү!

А. Х.: Эдэ хоер шэглэл делегадуудай ухаан бодолдо, зүрхэ сэдьхэлдэ аб адляар нүлөөлһэн байха гэжэ һананаб. Тиигээ тиитэрээ Борис Николаевич Ельцинэй хэлэһэн үгэ тушаа нэгэ бага тогтохо хүсэлтэйб. Сэхыень хэлэхэдэ, тэрэнэй хэлэһэн үгэ намда һайшаагдаа.

РСФСР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ 20—25 минутын туршада Россин бэеэ даангы байдалай гол жама еһонуудтай, тэрэнэй түбтэй, союзна республиканууддай ерэдүйн харилсаанууд тухай хөөрэжэ үгөө.

Корр.: Шэнэ ЛКСМ-эй федерациин субъект комсомолой областной организациинуудта гол һуури эзэлхэ гэжэ мэдэрэгдээ. Энэ федерациин 18 субъект (гол түлэб автономито байгуулалтануудай) мүнөө хүрэтэрөө ЛКСМ-дэ орохо тухай шиидхэбэринүүдые баталан абаагүй.

А. Х.: Жэшээлхэдэ, Татарай, Башкириин АССР-нүүд ВЛКСМ-дэ федерациин субъектнүүдэй статус олгохо тухай эрилтэ табина.

Корр.: Тиихэдээ шэнэ ЛКСМ эдэ асуудалнуудые шиидхэжэ шадахагүй, энээндэ ВЛКСМ хамааралсаха еһотой болоно бэшэ гү!

А. Х.: Тингэнэ даа. Зүгөөр РСФСР-эй ЛКСМ энэ тэрэ юумэ хэжэ шадаха аргатай.

Корр.: Съезд дээрэ РСФСР-эй ЛКСМ-эй Устав баталан абтаад, өөһэдынгөө эрхэнүүдэй зарим хубиие түб руу эльгээгээ. Тиихэдээ ВЛКСМ-эй ЦК-да управлениин бэшэ, харин координаторай үүргэ дүүргэхыень үлөөгөө. ВЛКСМ-эй ЦК-гай аппарат энээндэ ямар харюу үгэхэб, хубилалтануудые хэхэб!

А. Х.: Мүнөө ВЛКСМ-эй ЦК-гай аппарадта 400-гаад тухай хүн хүдэлнэ. ВЛКСМ-эй XXI съездын, РСФСР-эй ЛКСМ-эй 1 съездын шиидхэбэринүүдэй еһоор, ВЛКСМ-эй ЦК-гай аппарадай гэшүүд хахадтаа хүрэтэрөө үсөөрүүлэгдэхэ зэргэтэй.

Корр.: Үсөөрүүлэгдэһэн хүнүүд арадай ажахын барилганууд дээрэ бэшэ, харин РСФСР-эй ЛКСМ-эй ЦК-гай кабинедүүд соо һууха ажал олохо байха гэжэ зүүдэлшьеб, би һананаб.

А. Х.: Тиимэрхүүл байха хэш даа. Зүгөөр энээн тухай уридшалан хэлэхэ аргамнигүй.

Корр.: Һүүлшын асуудал һураханиин. Үнгэрһэн съезд шиниин сэдьхэл ханагаа гү!

А. Х.: Зүрхэ сэдьхэлээ ханааагааб гэжэ хэлэхэгүй байнаб. Съезд «РСФСР-эй ЛКСМ-эй арбан үүсхэл» гэһэн программа шэлжэн оролгын үедэ бэелүүлэгдэхэ зорилгонуудые табяа. Жэшээлхэдэ, «Россин Федерациин комсомол иимэрхүү ажал хэрэгүүдые бэелүүлхээр үүсхэл гаргана: «Россин Хара хүрьһэтэ бэшэ нютагуудай, республикын бусад регионуудай таряашанай ажахые бэеэ даагаад эрхилэн ябуулхаар хүсэһэн залуу бүлэнүүдые дэмжэхын, мүнгэ һомолхын, материальна нөөсэнүүдые байгуулхын тула ниитэ-гүрэнэй жаса эмхидхэхэ», «14 наһатайһаа ажаллаха арга боломжые хуулитаар бэхижүүлхэ», «нютагһаа тэрьедэжэ гараад, РСФСР-тэ ерэһэн хүнүүдтэ туһаламжа үзүүлгын ниитэ-гүрэнэй программа зохеолго» гэхэ мэтэ болоно. Тиихэдээ айхабтар ехэ зорилгонууд табигдаа, гансал тэдэнэй саарһан дээрээ үлэхэгүйн тула хүдэлхэ хэрэгтэй гэжэ тоолохо байнаб. Съезд дээрэ баталан абтаһан шиидхэбэринүүд ажабайдалай элдэб эрхэ байдалһаа уламжалан хубилгагдажа, зарим шиидхэбэринүүдһээ арсахашье хэрэг гаража магадгүй.

Хэрбээ съезд тухай бүхыдэнь хэлэхэ болоо һаа, Россин комсомолой урда табигдаһан зорилгонуудые гүнзэгыгөөр ойлгожо абахын, зориг бадархын тула эрхим һайн һургуули болоо гэжэ һанаха байнаб. Мүнөөмнай эршэмтэй һайнаар хүдэлхэ хаһа саг ерэшон ерэнхэй. Тиимэһээ би делегадайнгаа мандадые хадагалха хүсэлгүйб.

КОНКУРС

ҺАЙНДЭРТЭ ЗОРЮУЛАГДАА

Һаяхан профтехһуралсал өөрынгөө 50 жэлэй ойн баяр тэмдэглээ. БурАССР-эй МНО-гой эмхидхэһэн шэмэглэн гоеогшо-штукатурай мэргэжэлээр ПТУ-гай һурагшадай дунда үнгэргэгдэһэн республиканска конкурс энэ ойн баярта зорюулагдаа. Тэрэ юрэ бусаар үнгэргэгдөө. Юуб гэхэдэ, түрүүшынхиеэ энэ конкурс уласхоорондын статус абаа. Манай городто практика гаража байһан Дархан хотын (МНР) 2-дохи ПТУ-гай һурагшад конкурсдо хабаадалсажа, хаба шадалаа харуулаа.

Түрүүшээр харахада конкурс дадашаһан заншалай еһоор үнгэргэгдэнэ хэбэртэй. Энээнһээ эрхим мэргэжэл олохогүйш гэһэн зориг бадаруулһан уряа-лозунг үлгөөтэй байна. Тиигээд «Бидэ хэдэн зуун жэлдэ һандархагүйгөөр бүхөөр барихабди» гэһэн уряае харанабди. Арбан долоо наһатай басагадай шадамар бэрхээр хүдэлжэ байхыень хараад гайхабабди.

Авиазаводой СМУ-гай объект болохо шэнэ барилга дээрэ конкурс үнгэргэгдөө. Эндэ басагад бетоноор потологуудые жэлэхэ, ханануудые штукатурдаха еһотой байгаа. Эндэ конкурс үнгэргэгдэжэ, байрын гэр шэмэглэн гоеоходонь барилгашадта туһалаа. Нэгэ хэдэн сагай үнгэрһэн хойно эндэ ороһон хүнүүд тэдэнэй ажалда сэгнэлтэ табина бэзэ. Харин мүнөө дээрэ конкурсын жюри үрэ дүнгүүдые гаргаба.

15-дахи ПТУ-гай команда конкурсдо илаа гэжэ мэдэрэгдээ. Индустриально-багшанарай техникумэй коллектив хоердохи шатын дипломоор шагнагдаа, 4-дэхи ПТУ-гай (Каменск һуурин) шангай гурбадахи һуури эзэлээ.

Ингэжэ ээлжээтэ конкурс үнгэргэгдэбэ гээшэ. Мүнөө ажалай юрын үдэрнүүд эхилэнхэй. Конкурсдо хабаадаһан һурагшад үглөөдэр барилгашад болохо байна бшуу. Би ПТУ-да орогты гэжэ идхаха байнаб. Барилгашанай мэргэжэл шэлэһэн басагадта үнэн зүрхэнһөө баяр хүргэнэб. Тэдэ конкурсдо хабаадажа, ерээдүйнгөө ажалда эхи табиба гээшэ.

Л. ИВАНОВА,
манай штатнабэшэ корр.

ЮРЫН «ЭНДҮҮ» БОЛОНО ГҮ?

Июниин 2-то ивалгынхид залуушуулай газетын ээлжээтэ номер абабагүй. Гэхэ зуура, республиканска редногоор газетэдэ гараха материалнуудай үзэнжэлэл шагнажа үрдиһэн уншагшад энэл номер ехэтэ хүлеэһэн байна. Июниин 2-ой номерто Ивалгада хүдэлмэри ябуулһан КПСС-эй обкомой комиссиин тобшолол тушаа статья гаргагдаха еһотой байгаа.

Апрелиин 14-дэ «Шухаг эд бараан хайшаа орошоноб!» гэһэн статья П. Котов залуушуулай газетэдэ гаргуулаа һэн. Энэл нүхэрнай партийна областной 35-дахи конференци дээрэ үгэ хэлээ. Районой эдэбхитэдэй суглаан дээрэ (майн 14-дэ үнгэргэгдэһэн) олохон хүнүүд П. Котовые буруушааһан аад, партийна конференци дээрэ нэгэшье үгэ хэлээгүй.

Ажалай неделиин эхиндэ залуушуулай газетын редакцида ивалгынхид хонходожо, июниин 2-то газетыетнай абаагүйбди гэжэ дуулгахаһаа гадна заха үзүүрээр тараһан ямаршье үндэһэ баримтагүй һурагсуу тухай хэлээ.

Газетэ-журналай экспедициин начальник Людмила Степановна Юшкогой хэлэһэнэй еһоор, юрын лэ «эндүү» гаргагдашаһан байна. Иигэжэ залуушуулай газетын хахад тираж шахуу Ивалга руу бэшэ, харин Галуута-Нуур руу эльгээгдэшоо. Ивалгынхид залуушуулай газетэ июниин 5-да абаха баатай болоо.

Ивалгын хэлхеэ холбооной узелай почтальон Ирина Каленых хэрэг байдал тушаа эли тодоор хөөрэжэ үгөө. 442 хэһэг Ивалгада асарагдажа, районой һуурин тосхонуудаар тараагдадаг байна. Энэ удаа 203 хэһэг дуталдажа, асарагдаһан тираж хүдөөгэй уншагшадта эльгээгдээ.

Июниин 5-да «Коммунизмын туяа» газетэ «Правда Бурятии» газетын хуудаһанда толилогдоһон КПСС-эй обкомой комиссиин справка дабтажа гаргаһан байна. Энэл үдэр Улаан-Үдэһөө ивалгынхидта залуушуулай газетын дутаһан тираж хүсэлдүүлэгдэжэ эльгээгдээ. Ингэжэ уншагшад нэгэ доро хоер газетэдэ гараһан баримтануудые сасуулжа үзэхэ аргатай байба.

Ивалгынхид юрын лэ «эндүү» болоо гэжэ этигээ ха гү! Юундэ хоер газетэ нэгэл үдэр соо уншагшадта хүрэхэ болооб! Бүхы юумэн эртээнһээ бэлдэгдэһэн, зорюута зохеогдоһон байгаа гэжэ һанахаар бэшэ гү...

Сергей БОЛОТОВ,
манай корр.

Шухаг эд бараан худалдагдаха

Улаан-Үдэ хотодо мяха ехээр худалдаха нэмэлтэ нөөсэнүүдые хэрэглэхэ талаар байгша оной хоердохи кварталай туршада мяха тушааһан хүнүүдтэ удаан саг соо хэрэглэгдэдэг, онсо шухала хэрэгтэй эд бараануудые худалдаха гэһэн шиидхэбэри баталан абтаба. Энэ талаар республикын Худалдаа наймаанай министерство мяха худалдагшадта өөһэдынгөө жасаһаа иимэ зүйлэй эд бараануудые худалдаха гэбэл: 25 үнгэтэ телевизор, 25 холодильник, хубсаһа угаадаг 25 машина, ВАЗ түхэлэй хүнгэн 60 автомобиль, Хитадай Арадай Республикада бүтээгдэһэн 10 мянган түхэригэй сэнтэй промышленна эд бараан болоно.

Эдэ дээрэ нэрлэгдэһэн эд бараануудые худалдахын тула түсхай магазинууд тодорхойлогдобо. Тушаагдаһан мяханай түлөө үгтэһэн квитанциин гү, али баталһан хэлсээнэй үндэһөөр эд бараан худалдагдаха байна.

Буряадай АССР-эй Худалдаа наймаанай министерство болон Буркоопсоюзай правлени зарим зүйлэй эд бараа худалдажа абахаар мяха тушааха нормо тодорхойлжо, городой кооперативна наймаанда эд бараанай түлөө хүнүүдэй асарһан мяха тушаан абалгые эмхидхэлгэ шухалада тоологдоно. Олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдээр мяха тушааха гуриим болон онсо шухала хэрэгтэй эд бараа угтуулан худалдаха тухай республикын хүн зондо үргэнөөр дуулгаха еһотой.

АЖАЛАЙ АША ҮРЭ ТҮГЭС ДЭЭШЭЛҮҮЛХЭ

1989 ондо экономикые али бүхы талаарнь хубилган шэнэдхэхэ, тэрэниие социальна шэглэлтэй, мүнгэн һангые тогтууритай болгохо талаар шэглүүлэгдэһэн хэмжээнүүд бэелүүлэгдэһэн байгаа гэжэ СССР-эй Гүрэнэй статистикын комитедэй 1989 ондо СССР-эй социально-экономическа хүгжэлтэ тухай мэдээсэл соо хэлэгдэнэ. Үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүдтэй сасуулхада, хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилэн гаргалгын эршэ дэлисэ улам ехэ болобо. Оборонно промышленностиие хубилган шэнэлжэ, ондоо шэглэлтэй болгохо хүдэлмэри эхилээ. Социальна һалбарида урьһаламжануудые үгэлгэдэ гол анхарал хандуулагдадаг болоһон байна. Национальна доходто хэрэглэмжын нөөсэнүүдэй хубита, үйлэдбэридэ хабаагүй барилга урда жэлынь 82,3 процент болоһон байгаа һаа, энэ жэлдэ 83 процентһээ дээшэ гараһан байха юм. Арадай һуудал байдалые һайжаруулгада дээрэһээ ябуулагдаха талаар жэл соо бэелүүлэгдэхээр хараалагдаһан хэмжээ ябуулганууд дүүргэгдэһэн байгаа. Пенсинүүдэй доодо захын хэмжээнүүд дээшэлүүлэгдээ.

Үнгэрэгшэ жэлдэ бүхы национальна продукт (юумэнэй сэнгүүдые бодото дээрэнь хубилгалгада нүлөөлэлгые оруулалсангүй) гурбан процентээр, национальна доход —2,4, ниитын ажалай бүтээсэ 2,3 процентээр ургаа. Ажахы эрхилэлгын шэнэ түхэл шэнжэнүүдые хэрэглэлгэ үргэдкэгдэһэн байна.

Гэхэтэй хамта орон дотор экономическа байдал орео түгшүүрилтэй байһаар. Эд хэрэглэлгын дэлгүүр дээрэ хүндэ хүшэр байдал улам үргэдэбэ. Экономико хүгжөөлгын эршэ дэлисэ буураа. Олохон шухала дүнгүүдээр ороной экономическа ба социальна хүгжэлтын жэлэй түсэб дүүргэгдээгүй.

Мүнгэн һангые тогтууритай болгохо талаар бүлэг хэмжээнүүдые бэелүүлһэнэй ашаар ашаг олзоһоо гүрэнэй бюджедэй гаргашанууд 120,8 миллиард түхэригтэ хүргэгдэхөөр хараалагдаһан һаа, сэгнэлтын ёһоор 92 миллиард түхэриг хүрэтэр доошолуулагдаһан байха юм. Гүрэн доторой үри шэри 300 миллиард түхэригтэ дүтэлөө.

Эрьесын налогһоо бюджедтэ 111,1 миллиард түхэриг ороһон байгаа. Энэнь 10,1 миллиард түхэригөөр гэхэ гү, али урда жэлэй хэмжээнһээ 10 процентээр үлүү ехэ байна. 1989 ондо ашаг олзо урда жэлэйхиһээ ехээр абтаа. Зүгөөр юумэнэй сэнгүүдые ямаршье үндэһэ баримтагүйгөөр ехэдхэһэнэй ашаар энэ ургалтын горитой хубинь түйлагдаа.

Эрьесэдэ мүнгэ гаргалга 1988 оной хэмжээнһээ 56 процентээр дээшэлүүлэгдэжэ, 18 миллиардһаа дээшэ түхэригтэ хүрэбэ.

1988 онойхитой жэшэбэл, хэрэглэмжын эд бараанай ба хүн зониие түлбэритэйгөөр хангалгын бодото сэн 2 процентээр дээшэлүүлэгдээ. Хүн зоной эрилтэ хэрэглэмжэнүүдые гүйсэд хангаагүй ушарһаа эд хэрэглэмжын сектортэ саарһан мүнгэнэй үнэ 7,5 процентээр унаһан байна.

1990 оной эхиндэ СССР-эй хүн зоной тоо 288,8 миллиондо хүрэбэ. Жэл соо 2,1 миллион хүнөөр гэхэ гү, али 0,7 процентээр ургаа. Гол түлэб нялха үхибүүдэй үсөөнөөр гараһанһаа уламжалан, хүн зоной үдэсэ доошолбо. Жэлэй туршада 1000 хүнэй хүртэсэдэ нарай үхибүүдэй тоо 18,8-һаа 17,6 хүрэтэр хороо. Хүн зоной дундуур наһан 69,5 жэлдэ хүрэжэ, бодото дээрээ 1988 оной хэмжээндэ үлэһэн байгаа.

Арадай ажахын бүхы һалбаринуудта ажалай журам муудаа. Ажалһаа һамшаха ябадал олошороо, ажалһаа гараха ороходо ябадал үргэдөө. Үнгэрһэн жэлдэ ороной зарим нютагуудта буһалгаануудые хэһэнһээ уламжалан, 7 миллионһоо дээшэ хүн зон нэгэ үдэрэй туршада ажалдаа гараагүй байна. Буһалгаануудһаа уламжалан, жэлэй туршада үдэр бүри дунда зэргээр 30 мянган шахуу хүн ажалгүй болоно бшуу. Тиигэжэ продукци үйлэдбэрилгын гээлтэнүүд (бэелүүлэгдээгүй ажал хэрэгүүд) 0,8 миллиард түхэригтэ хүрэһэн байха юм.

Арадай ажахыда хүдэлмэришэд болон алба хаагшадай һарын дунда зэргын салин хүлһэн 1988 ондо 220 түхэригһөө 1989 ондо 240 түхэриг, хүрэтэрөө, харин колхознигуудай ажалай түлбэри 182 түхэригһөө 196 түхэриг хүрэтэрөө дээшэлээ. Кооперативуудта хүдэлдэг хүнүүдэй, тэрэ тоодо гол хүдэлмэриһөө гадна, ондоо ажалда хүдэлэгшэдэй һарын дунда зэргын ажалай түлбэри 500 түхэригһөө дээшэ гараба.

Хэрэглэмжын ниитын жасануудһаа хүн зон 187 миллиард түхэригэй нэмэлтэ түлбэринүүдые, хүнгэлэлтэнүүдые абаһан байгаа. Энэнь 1988 онойхиһоо 11,6 миллиард түхэригөөр үлүү ехэ болоно. Эдэнэй 50 шахуу процентнь мүнгэн нэмэлтэ түлбэринүүд болоно.

Урда жэлэйхитэй жэшэбэл хүн зоной мүнгэн ашаг олзо 64 миллиард шахуу түхэригөөр дээшэлээ гэхэ гү, али 12,9 процент болоно. Түсэбөөр хараалагдаһанай ёһоор, энэнь 57,7 миллиард түхэриг болохо ёһотой һэн. Мүнгэн ашаг олзын ургалтын эршэ дэлисэ эд бараанда ба хүн зоной һуудал байдалые хангалгада гаргашануудһаа 1,4 дахин үлүү ехэ болоо.

1989 ондо СССР-эй нөөсэлгын банкын эмхи зургаануудта хүн зоной оруулһан мүнгэн 41 миллиард түхэригөөр ургаа гэхэ гү, али 337,7 миллиард түхэригтэ хүрэбэ.

Урда жэлэйхитэйнь сасуулхада, хүдэлмэришэд болон алба хаагшадай бүлэнүүдэй эдеэ хоолой зүйлнүүдые худалдажа абалгада мүнгэ зөөриин гаргашанууд 4 процентээр, эдеэ хоолдо хабаагүй зүйлнүүдые худалдан абалга — 13 процентээр, колхознигуудай бүлэнүүдтэ эдэнь тус тустаа 6 процентээр дээшэлһэн байгаа.

1989 оной октябриин 1-һээ нааһаа гүйсэжэ, пенси абалгын доодо захын хэмжээн һарадаа 70 түхэриг хүрэтэр дээшэлүүлэгдээ. Энэнь 20 миллион пенсионернүүдэй, тэрэ тоодо 8 миллион колхознигуудай материальна байдалые һайжаруулха арга олгоо. I ба II группын 2 миллион инвалидуудай материальна байдал һайжаруулагдаа, эдэнэй пенсинүүдэй доодо захын хэмжээнүүд тус тустаа 85 болон 70 түхэригтэ хүргэгдөө. Дайнда унаһан сэрэгэй алба хаагшадай 800 мянган һамгадта тэжээхэ хүнөө алдаһанайнь түлөө һарадаа 60 түхэригһөө бага бэшэ пенси тогтоогдоо. Гансал 1989 оной дүрбэдэхи кварталда эдэ хэмжээ ябуулгануудые бэелүүлгэдэ 1,3 миллиард түхэриг гаргашалагдаба. Хото хүдөөгэй ажалшадые пенсеэр хангалга адлирхуу болоһон байна.

Арадай хэрэглэмжын эд бараан, эдлэл хэрэгсэлнүүд (тэрэ тоодо архи дарһа оруулалсан) 426 миллиард түхэригэй (розничнэ сэнгүүдээр) үйлэдбэрилэгдөө. Энэнь урда жэлэйхиһээ 30 миллиард түхэригөөр гэхэ гү, али 7 процентээр ехэ болоно. Үнгэрэгшэ жэлдэ гадаадаһаа эд бараа худалдажа абалга 1988 онойхиһоо 8 шахуу миллиард түхэригөөр гэхэ гү, али 19 процентээр дээшэлүүлэгдээ.

Оборонно промышленностиие хубилгажа, ондоо шэглэлтэй болголгын эрхэ байдалда бүхы промышленностьда арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилгэ бүри хурдан түргэнөөр дээшэлһэн байна. Эдэ предприятинуудта арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилэн гаргалга 11 процентээр ехэдхэгдээ.

Розничнэ эд бараанай эрьесын түсэб 102,4 процентээр дүүргэгдээ. 1988 онойхитой жэшэбэл, тэрэнэй ниитэ хэмжээн 37,3 миллиард түхэригтэ хүрэбэ. Олохон эд бараа худалдалга ехэдхэгдээшье һаа, эд хэрэглэмжын дэлгүүр дээрэхи байдал үшөөл шахардуу шанга байһаар. Арадай хэрэглэмжын эд бараанай, эдлэл хэрэгсэлнүүдэй шанарай хангалтагүй байһан дээрэһээ ехэ гомдол ороно.

Үнгэрэгшэ жэлдэ колхозой дэлгүүрэй сэнгүүд 1988 онойхитой сасуулхада, 7 процентээр дээшэлүүлэгдээ.

Байрын гэрнүүдые, социально-соелой һалбариин бусад объектнүүдые барилгада 60 миллиард шахуу түхэригэй капитальна һомологонууд гаргашалагдаа. Энэнь 1988 онойхиһоо 6 процентээр ехэ болоно. Арадай ажахыда урьһаламжануудай ниитын хэмжээндэ 1988 ондо 25 процент болоһон байгаа һаа, үнгэрһэн жэлдэ 27 процентдэ хүрэбэ. Недондо жэл дүн хамта 128,1 миллион дүрбэлжэн метр ниитэ талмайтай 2,2 миллион квартира баригдаа. Энэ түсэбтэ табан жэлдэ түрүүшынхеэ орон дотор байрын гэрнүүдые бариха түсэб дүүргэгдэбэгүй. Урда жэлэйхиһээ 4,3 миллион дүрбэлжэн метрээр бага байрын гэрнүүд ашаглалгада оруулагдаһан байгаа.

Больницын эмхи зургаануудай хүсэ шадал жэлэй туршада 64 мянган ороор, амбулаторно-поликлиникын эмхи зургаануудай — халаанай туршада 267 мянган хүниие үзэхэ арга боломжоор ехэ болоһон байна. Үбшэ шэнжэлжэ үзэхэ, элирүүлхэ түбүүд олон болоо. СПИД үбшэнэй дэлгэрэлгые һэргылхэ зорилготойгоор шуһа шэнжэлхын тула 800-һаа олон лаборатори нээгдээ.

Орон дотор 2,5 миллион гэмтэ ябадал бүридхэлдэ абтаа гэхэ гү, али недондо жэлэйхиһээ 32 процентээр олон болоно. Долоодохи гэмтэ ябадал бүхэн — илангаяа аюултай, гурбадахи гэмтэ ябадал бүхэн — мүнөө болотороо элишэлэгдээгүй. Гэмтэ ябадал бодото дээрээ хаа хаанагүй олошорһон байна. Азербайджанай, Армениин, Грузиин, Казахай, Молдавиин, Узбегэй ССР-нүүдэй зарим нютагуудта олон хүнүүдэй гурим журам эбдэхэ ушарнууд, юумэ һандаргааха, эбдэхэ, шатааха болон бусад иимэрхүү үзэгдэлнүүд тэмдэглэгдэһэн байха юм.

Байгаали хамгаалха хэмжээ ябуулгануудта хэгдэһэн гаргашануудай ниитэ хэмжээн (ойн ажахын гаргашануудые оруулалсан) 12 миллиардһаа дээшэ түхэриг, тэрэ тоодо 3 миллиардһаа дээшэ түхэригэй гүрэнэй капитальна һомологонууд болоно. Байгаали хамгаалха зорилготой хэдэ хэдэн томо объектнүүд ашаглалгада тушаагдаа. Гэхэтэй хамта бэелүүлэгдэһэн хэмжээ ябуулганууд экологическа оршон байдалые хаа хаанагүй һайжаруулжа шадаагүй.

Эрдэмэй-техническэ программануудые бэелүүлхэ, нөөсэнүүдые алмаха талаар хэмжээ ябуулганууд үнгэрһэн жэлдэ бэелүүлэгдэһэн байна. Гүрэнэй реестрнүүд дотор физикын, химиин, биологиин, медицинын талаар эрдэмэй 15 нээлтэ, 85 мянган ухаалан зохеолго бүридхэлдэ абтаба. Промышленностьда шэнэ түхэлэй 4,4 мянган зүйлнүүд гаргагдадаг болоо. Эрдэм ба техникэ хүгжөөхэ талаар 1989 оной гүрэнэй захил 86 процент бэелүүлэгдээ. Нөөсэнүүдые алмаха талаар эрид хубилалта болоогүй.

Гүрэнэй захилтай болон хэрэглэгшэдтэй сэхэ холбооной хэлсээнүүдтэй зохилдуулан, продукци эльгээхэ хэлсээтэ уялганууд промышленностьда 98,6 процент дүүргэгдэһэн байна. 10,6 миллиард түхэригэй продукци хэрэглэгшэдтэ дутуу үгтөө. Табадахи нэгэдэл ба предприяти бүхэн хэлсээтэ уялгануудаа дүүргэжэ шадаагүй.

Промышленна үйлэдбэриин ургалта 1989 ондо 1,7 процент болоһон, сүүдхэ бүхэндэ продукци гаргалга 2,2 процентээр ехэ болоһон байна. Үйлэдбэриин ургалтын иимэ ахир эршэ хадаа 1989 оной хоердохи хахадта промышленностиин хангалтагүйгөөр хүдэлһэнтэй гол түлэб холбоотой юм.

Экономикые социальна һалбариин аша туһа руу шэглүүлэлгые харуулһан үнгэрһэн жэлэй шухала илгаа гэхэдэ, «А» бүлэгэй продукциин ургалтатай жэшэхэдэ, промышленностиин «Б» бүлэгэй продукциин ургалтын нилээд ехээр дээшэлһэн ушар болоно. Бүхыдөө жэлэй туршада «Б» бүлэгэй продукциин ургалтын 4,8 процент болоходо, «А» бүлэгэйхи 0,7 процент болоһон байна бшуу.

Шэнэ предприятинууд болон объектнүүдэй хүсэ шадалые хэрэглэлгэдэ дутуу дунданууд үзэгдэһэн зандаа.

Агропромышленна комплексын продукциин ниитэ хэмжээн 475 миллиард түхэригэй (жэшээлэгдэмэл сэнгүүдээр) болоһон байна. 1988 онойхитой сасуулхада, 1,9 процентээр ургаа. Түсэбөөр хараалагдаһан хүдөө ажахын продукциин валова ургалта түйлагдаагүй. 1989 ондо ургалтын эршэ түсэбэй ёһоор 6,6 процент байха һаа, бодото дээрээ тэрэнэй хэмжээн жэлэй туршада оройдоол 1 процентээр ехэ болоһон байна. Түсэбтэ табан жэлэй үнгэрһэн дүрбэн жэлэй туршада бүхыдөө хүдөө ажахын валова продукциин жэлэй дунда зэргын хэмжээн, урдахи табан жэлэйхитэй жэшэхэдэ, 9,8 процентээр ехэ болоһон байна. Хэрин табан жэлэй түсэбөөр энэ хугасаа соо 12,9 процентээр ехэ болохоор хараалагдаһан байгаа юм. Ниитын хүдөө ажахыда ажалай бүтээсэ жэлэй туршада 5 процентээр ургаа, тиихэдээ ажал хэдэг хүнүүдэй тоо 0,7 миллион хүнөөр бага болоһон байна бшуу. Колхозууд болон совхозуудта 1989 ондо 45 миллиардһаа дээшэ түхэригэй олзо абтаа, хүдөө ажахын үйлэдбэриин ашаг олзотой байлгань 31 процент болоһон байна. Гарзатай ажахынуудай тоо үсөөрөө.

1989 ондо орон доторнай орооһо, хартаабха, наран сэсэг үйлэдбэрилгэ ехэ болоо, саахарна свеклын үндэр ургаса суглуулагдаа юм. Гэхэтэй хамта 1988 онойхиһоо бага овощ, виноград болон хлопок абтаа. Гүрэнэй нөөсэдэ 59 миллион тонно орооһон ороо гэхэ гү, али энэмнай гүрэнэй захилаар хараалагдаһанһаа 27,3 миллион тонноор бага болоно.

Ниитэ союзна жасада мяха ба мяханай продуктнуудые тушааха түсэб 1989 ондо 95 процент, һү болон һүнэй продуктнуудые — 99 процент дүүргэгдэһэн байна.

Агропромышленна комплексые хүгжөөлгэдэ, хүдөө ажахые үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүдээр хангадаг һалбаринуудые оруулалсан, мүнгэ һомолдог бүхы газарнуудай 67 миллиард шахуу түхэригэй капитальна һомологонууд хэрэглэгдэһэн байна. Үгышье һаа, энэмнай арадай ажахын ниитэ хэмжээнэй 31 процент болоно.

1989 ондо бүхыдөө арадай ажахыда элдэб газарһаа 219,4 миллиард түхэригэй капитальна һомологонууд ашаглагдаа, 189,1 миллиард түхэригэй гол фонднууд ашаглалгада оруулагдаа. Капитальна барилгада зорюулһан предприятинууд болон организацинуудай өөһэдынь мүнгэ зөөриин хубинь гүрэнэй капитальна һомологонуудай ниитэ хэмжээн дотор 49 процент байһан юм. Мүнөө хүдэлжэ байһан үйлэдбэриин аппарадые техническэ талаһаань шэнээр зэбсэгжүүлхэ ба һэльбэн шэнэлхэ хэрэгтэ 50,8 миллиард түхэригэй гүрэнэй капитальна һомологонууд (үйлэдбэри хүгжөөлгын бүхы гаргашануудай хахадынь шахуу) хэрэглэгдэһэн байна. Энэмнай урдахи жэлэйхиһээ 3 процентээр ехэ болоно.

Барилга-хабсаралгын эмхинүүдэй дүүргэһэн подрядна хүдэлмэриин хэмжээн 108,7 миллиард түхэриг болоо гэхэ гү, али түсэб 99,2 процент дүүргэгдээ, харин тушаагдаха объектнүүд дээрэ — 46,9 миллиард түхэригэй болоо гэхэ гү, али түсэб 98 процент дүүргэгдээ.

Барилгын хэмжээе хизаарлаха хэмжээнүүд бэелүүлэгдэжэ шадагдаагүй, урдынхидаал адли барилгын болзор нормативна хэмжээнһээ 2-һоо дээшэ дахин удаан болоно.

Гүрэнэй предприятинууд болон организацинууд 191,6 миллиард түхэригэй капитальна һомологонуудые ашаглаа гэхэ гү, али лимидэй 99,1 процент хэрэглэһэн байна. Урдахи жэлэйхитэй сасуулбал, гүрэнэй капитальна һомологонуудай хэмжээн 1,6 процентээр ургаһан байна. Бүхыдөө арадай ажахыда хэрэглэгдэһэн гүрэнэй капитальна һомологонуудай хэмжээн гол фонднуудые ашаглалгада оруулалгаһаа 27,6 миллиард түхэригөөр ехэ болоһон байна. Тиигэжэ дүүргэгдээгүй барилгын хэмжээн ехэ болгогдоо.

Түмэр замай транспортаар ашаа зөөхэ гүрэнэй захил 16,8 миллион тонноор (0,7 процентээр) дутуу дүүргэгдээ.

Пассажирнуудые транспортын зөөлгэ, урдахи жэлэйхитэй жэшэхэдэ, нэгэ процентээр ехэ болоһон, бүхыдөө 1128 миллиард пассажир-километртэ хүрэһэн байна. Түмэр замай транспорт түсэбөө 98,6 процент, агаарай —104,5 процент дүүргээ. Ниитын хэрэглэмжын транспортаар 1989 ондо 55,2 миллиард пассажир зөөгдэһэн байна. Пассажирнуудые зөөлгын шанар һайжараагүй.

Үнгэрһэн жэлдэ гадаадын худалдаа наймаанай эрьесэ 4,7 процентээр ургаа. Оромнай гадаадада 68,2 миллиард түхэригэй продукци худалдаа. Энэмнай 1988 онойхиһоо 1,1 миллиард түхэригөөр гэхэ гү, али 1,7 процентээр ехэ болоно. Гадаадаһаа 70,2 миллиард түхэригэй эд бараан абтаа, энэмнай 1981 онойхиһоо 7,9 процентээр ехэ болоно.

1989 ондо худалдаа наймаанай баланс 2 миллиард түхэригэй үригэйгөөр гараһан байна.

Гадаада худалдаха жэлэй түсэб 98 процент, сүлөөтэ ёһоор ондоо валюта болгогдохо мүнгөөр — 91 процент дүүргэгдэһэн байна. Гадаадаһаа худалдажа абаха жэлэй түсэб 99 процент дүүргэгдээ. Урдахи жэлнүүдтэй жэшэхэдэ, 1989 ондо машина болон түхеэрэлгэнүүдые гадаадын гүрэнүүдһээ худалдажа абалга ехэ болоогүй, эдеэ хоолой зүйлнүүдые ба тэдэниие үйлэдбэрилхын тула түүхэй эд худалдажа абалга ургаһан байха юм.

СССР-эй газар дээрэ хамтын 1274 предприяти бүридхэлдэ абтаа. Тэдэниие байгуулгада 60 оронуудай фирмэнүүд ба эмхинүүд хабаадаһан байна.

(ТАСС).

ҺАНАМЖА

ИИМЭ УШАРТАЙ БАЙБА ГҮ?

«КОМСОМОЛКО» нигэжэ сэдьхэл тэгшэлнэ: «...розничнэ сэнгүүдые дээшэлүүлхэ тухай асуудал мүнөө дээрээ оройдоол правительствада оруулһан дурадхал болоно, харин СССР-эй Верховно Совет шиидхэбэри баталан абаха юм». Ингэжэ һүүлэй үдэрнүүдтэ макарон, саахар, хүрпээ, ургамалай тоһон гэхэ мэтэ эдеэ хоолой хойноһоо ута гэгшын ээлжээндэ зогсоһон СССР-эй эрхэтэдэй һанаа сэдьхэлыень заһан тэгшэлхэ гэжэ оролдоно ха.

Үнэ сэнгүүдые дээшэлүүлгын байгша он шангаар хашхаралдажа ябажа гүйлдэһэн «Эдеэ хоолой программын» болзоротой дүүрэһэнтэй тудалдана гэжэ нэгэшье газетэ тэмдэглэнэгүйл. Иимэрхүү «туһагүй» ойн баярта хэншье анхаралаа хандуулхаа бэлиншоо бшуу. Коммунизмын үе ажаһуухаар, гэр байрын, эрдэм һуралсалай, талаар соносхогдоһон нэгэшье программа эсэстээ хүрэтэрөө дүүргэгдэнэгүй ха юм. Рыжковой элидхэлэй еһоор, «байлдаанай үедэ тогтоогдоһон капитализм» мэн тээшэ добтолко эхилээ.

Сэхыень хэлэхэдэ, «түгэс илаһан социализмын» үедэ манай общество үгытэйшүүл болон баяшуул гэжэ хоер анги боложо таһаран һалаал. Тиихэдээ Н. И. Рыжковой элидхэл соогоо зураглан харуулһанай еһоор, дэлгүүрэй экономико манда аюул асарха бэшэ юм ха. Энээниие хэрхэ һонороор ойлгожо абаха хэрэгтэй. Обществын байдалһаа дулдыдан, өөрөө сэн гуримшуулдаг байһаараа дэлгүүрэй экономико һайн байдаг. Тэд юундэ түрүүшээр сэнгүүдые дээшэлүүлээд, һүүлдэнь дэлгүүрэй онол арганууды нэбтэрүүлэлтэй болоноб? Тэрэл теориин еһоор энэмнай таарахагүй байна.

Зүгөөр манай ороной онсо түхэл шэнжэнь юуб гэхэдэ, теори соносхолго болон практика үнгэргэлгэ тэд ондоогоор бэелүүлэгдэдэг ха юм. Тэрэл түүхэтэ элидхэл соо харуулагдаһандал адляар миллион дотаци хүдөө ажахыда ямаршье хабаагүй, ээлжээтэ саг зуурын хэмжээ ябуулга теоридо ямаршье хабаагүй гэжэ арад зоншье, теоретигүүд-хүтэлбэрилэгшэдшье һайнаар мэдэнэл.

Үмсэдөө үнеэ, тахяа гэхэ мэтые барижа байһан ээндэ гүрэнэй ямаршье дотаци хэрэггүй гэжэ бултадаа мэдэнэ ха юмбибди. Тэрэ килограмм мяхаяа 4,5—5 түхэригөөр худалдахадаа гарзатанагүй бшуу. Экономическа хашалтын хүшэр хүндэ эрхэ байдалда шэнэ экономико байгуулалсажа байһан арендаторнууд гүрэндэ продукцияа үнэгүйгөөр тушааха зуураа (тэрэл мяха килограммынь 2,10—2,30 мүнгөөр тушаана), олзо оруулнад. Тиихэдэ юундэ гүрэнэй сектортэ нэгэ килограмм үхэрэй мяханай гүрэндэ 7—8 түхэригтэ болоходонь, харин хүдөө ажахы жэл соо 100 миллиаод түхэриг дотаци хэрэглэнэб?

Энээндэ юрын харюу үгэлтэй: юундэб гэхэдэ, манай орон дотор ажабайдалнай иимэ жама еһоор байгуулагданхай: «Ябахань тахяа, эдихэнь гахай». Иимэ оньһон үгэ ехэл таараха янзатай. Хүдөө ажахы бэшэ, харин манай 18 миллион управлениинхид энэ дотацяар хоолойгоо тэжээнэ бшуу. Ээлжээтэ арюун гэрэлтэ ерээдүйн аша туһада бэшэ, харин тэдэнэй зүһэм хилээмэеэ түрьһэтэйгөөр эдихын тула маанадые бүһэеэ бүри шангаар татагты гэжэ энэшье удаа уряална ха юм.

Хубилган шэнэдхэлгын табан жэлэй туршада нилээд олон хубилалтанууд болоо. Харин арад зоной хүзүүн дээрэ һуугшад манай гэрэлтэ ерээдүй тушаа бэшэ, харин өөр тухайгаа анхарһаар зандаа. Мүнөөнэй байдалаар тэдэ жэл соо 85 миллиард түхэриг өөһэдтөө гаргашална. Үнэ сэн дээшэлүүлһэнһээ ороһон олзые тооложо гаргабал, балайшье ехэ мүнгэн болохогүй гэжэ өөһэдөө этигэхэ байхат. Энэмнай иимэ ушартай байба ха юм!

Ээлжээнүүдтэ зогсодог хүнүүд энээниие һайнаар ойлгоно. Зүгөөр проектын авторнууд манай дадашаһан «этигэлдэ» найдана ха.

«Комсомолко» һанаашемнай тэгшэлнэ... Тэрэнэй толилһон һанамжанууд соохиие бидэ нигэжэ ойлгохо байнабди:... бидэ зүбшөөлөө үгэхэгүй эрхэтэй ха юмбибди. Бидэ арад зонбди. Маанадые ходоро шобторо татан угырүүлхэ энэ проектын түлөө дуугаа бү үгэгты гэжэ депутадуудтаа даалгахадамнай болохол. Харин үнэ сэнгүүдые дээшэлүүлхын орондо орон соогоо эмхи гуримтай болгоод, арад зониие эдэ 85 миллиардһаа сүлөөлхэ хэрэгтэй. Тэд дэлгүүрэй экономико өөрөө үнэ сэнгүүдые гуримшуулна бээз.

Магазин соо зогсожо байһан нэгэ хүгшэнэй зүрхэ сэдьхэлэйнгээ гүн сооһоо татажа гаргаһан баримтые түгэсхэлдөө харуулха хүсэлтэйб: буруу бусааһан мүнгые дахяад тоолоожо үзэхыень наймаалагшые гуйха зуураа, хүгшэн нигэжэ хэлэбэ: «Басагахамни, намда бү сухалда. Бидэ хайшаншье гэжэ һаань ажаһууха еһотойбди гэжэ ши өөрөөшье бодоод үзыш! Бидэ хулгайлжа шададаггүй хүнүүд хайшан гэжэ ажаһууха ёһатай болохобибди?»

М. ФЕДОРОВА.

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

Зан абари юундэ хубилнаб?

ОРОН доторнай нацинууд хоорондын харилсаан улам шахардуу боложо, эндэ тэндэ үгээ ойлголсохогүй ябадал, хемороон һүжэрхээ һанана. Үдэр бүхэндэ ямар бэ нэгэ үйлэ хэрэг, ушар болоод лэ байха юм. Газар хүдэлөө, үер болоо, экологическа аюул болоо, забастовко үнгэргэгдөө гэхэ мэтэ юумэн дуулдажал байдаг болонхой. Иимэрхүү «хубилалтанууд» хүнэй ухаан бодолдо, һанаан сэдьхэлдэ ямар мүр сараа үлөөнэб! Хубилган шэнэдхэлгын үнгэрһэн жэлнүүдтэ невроз болон тэрээнһээ дулдыдадаг бусад үбшэнгүүд хэр дээшэлээб гэһэн асуудалтайгаар республиканска психоневрологическа диспансерэй ахамад психиатр Михаил Максимович Торгашовта хандабабди.

— Невроз үбшэн тухай хэлэхэ болоо һаа, һүүлэй үедэ тэрэ хараа байса дээшэлээ. Эндэ манай ажабайдалда боложо байгаа хубилалтанууд ехээр нүлөөлөө ааб даа. Ажахын тоосоогоор, шэнэ арганuудаар хүдэлэлгэ, гэр байра абахаяа хүлеэлгэ, ажал хүдэлмэреэ һэлгэлгэ гэхэ мэтэ асуудалнууд ямаршье хүндэ дайралдадаг гээшэ. Хубилган шэнэдхэлгэ гээшэмнай хүнэй психологическа байдалые шалгалга болоно гэжэ һанагдана. Ажабайдалаймнай хэмжээн дээшэлнэ бэшэ, харин улам уруугаа ороно гэжэ хэлэхэ байнаб. Энээниие медицинскэ практикашье эли тодоор гэршэлэн харуулна.

Совет засагай жэлнүүдтэ болоһон бүхы хубилалтануудта түргэн дадашадаг совет хүнүүд энэшье удаа бүхы юумэ тэсэн дабажа гарахаар бэлэн байгаа еһотой. Хүдөө ажахын продукциин хомор болошоходо, хамһабариин ажахынууд, садоводческо участогууд олошороо. Шэхардуу, хүшэр хүндэ байдалай хүрэжэ ерэхэдэ, хүн гээшэ ямаршье аргаар һаань бэеэ эршалан хамгаалха гэжэ оролдошодог байха юм. Ингэжэ бидэ мүнөө бэеэ сүм хүряажа, ямаршье доройтоһон байдалые угтахаар бэлэн байхые оролдонобди. Дайнай үеые хараад үзэе. Тиихэдэ хэдэн миллион совет хүнүүд наһа бараа һэн. Хатуу шэрүүн жэлнүүдтэ совет арад нэгэ хүн шэнгеэр нэгэдэжэ, дайсаниие бута сохин дараа. Бэе бэеэ дүнгэн, нэгэ хүн шэнгеэр нэгэдэн, бэе бэедээ туһалалсан ябаһанайнгаа ашаар совет арад хатуу шэрүүн дайнда илажа гараа.

— Юундэ экранууд дээрэ хүмүүжүүлхы удхатай, һайхан мэдэрэл, шэнжэ шанар түрүүлдэг фильмүүд харуулагдахаяа болишооб? Иимэ ябадал хүн бүхэнэй һанаа зобооно. «Псы», «Шакалы», «Супермен», «Убийца» гэхэ мэтэ хүсэ хэрэглэлгэ тухай хөөрэһэн фильмүүд үргэнөөр харуулагдана. Иимэ аймшагтай фильмүүдэй харуулагдахада, газетэнүүдтэ гэмтэ ябадалнууд тухай материалнуудай бэшэгдэхэдэ, ургажа байһан залуу үетэнэй ухаан бодол ямараар бүрилдэхэ болоноб? Хүсэ хэрэглэлгые харуулһан фильмүүд ямаршье хүмүүжүүлгын үүргэ дүүргэнэгүй бшуу.

— Иимэ фильмүүдые хараад, һургаал абана, бүхы юумэ ойлгожо һурана гэжэ заримашуул хэлэжэ магадгүй. Тэд иимэ фильмүүдые ойлгохын тула үндэр болбосорол, гүнзэгы ухаан бодол шухала хэрэгтэй. Ямаршье культурагүй, хүмүүжэл болбосоролгүй хүн иимэ фильмүүдые харахадаа, хүсэ хэрэглэн, ямар бэ нэгэ гэмтэ ябадал гаргахаяа һанадаг. Хажуу тээһээ өөһэдыгөө хаража, бүхы ябадалнуудта сэгнэлтэ үгэжэ һуранабди гэжэ хэлээ һаамнай, алдуу болоншьегүй байжа болохо. Гэбэшье энэ гол шухала бэшэ гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Олонхи уншагшаднай бүхы мэдээсэлнүүдые ойлгожо абаха эрхим һайн бэлэдхэлгүй гэжэ һанаха байнаб. Гэхэ зуура, газетэнүүдэй хуудаһануудта, телевидениин, радиогой дамжуулгануудта бодолгүй мэдээсэлнүүд хойно хойноһоо үгтэжэл, хэгдэжэл байһаар зандаа. Эндэһээ хүнүүд бэеэ барижа шадахаяа болино, уур сухалаар орьелон, бодолгүй шиидхэбэринүүдые абана. Тиихэдээ мэдээсэлэй органууд гал носоодог зуруул болоһон шэнгеэр үзэгдэнэ гү...

Энээниие гайхаһанай үлүү гэжэ хэлэбэл, мүн лэ алдуу болохогүй. Ушар юуб гэхэдэ, удаан сагай туршада манай общество буруу мэдээнүүдые абадаг байгаа бшуу. Манай ниитэ-психологическа албангууд бусад оронуудта орходоо һайнаар хүгжөөгдэнэгүй.

Формальна бэшэ хүдэлөөн хүн бүхэндэ бүхы юумэ һайнаар ойлгуулха, ямар замаар дабшахые зааха гэжэ оролдоно. Харин эльдэб албангууд болон эмхи зургаанууд, организацинууд энэ хэрэгтэ хабаадангүйгөөр бэеэ абахые оролдоно.

— Зүришэлдөөтэ асуудалнуудые хайшан гэжэ дабахаб? Нүгөө талые гомдохоонгүйгөөр шиидхэбэри абахаар гү?

— Ямаршье байдалда бэеэ бариха, тэсэбэритэй, гүнзэгы бодолтой харюу үгэхэ шухала. Ямар бэ нэгэ арсалдаата асуудалай гараа һаа, сухалаа хүрэнгүйгөөр, нүгөө талые гомдохоонгүйгөөр бодолтой харюу үгэхэ хэрэгтэй. «Иимэ юумэ шагнажа байхада таагүй байна» гэжэ даруу номгоноор хэлээ һаатнай, нүгөө тала үнэхөөрөөшье аягүй байдалда оробо гүб гэжэ бодолгото болохо бшуу. Бэеэ барижа шададаггүй, бусалжа байһан уһандал тэрэ дары орьелшодог абари зантай хүнүүд үсөөн бэшэ. Хүмүүжэл болбосоролтой, һургуули һудартай хүнүүд бэеэ бариха, номгон даруу харюу үгэхэ гэжэ оролдодог байха. Гэбэшье ямаршье хүмүүжэл болбосоролтой һаа, шахардуу байдалһаа нэрэтэй түрэтэйгөөр гараха хэрэгтэй. Зарим арсалдаата асуудалнуудые шог зугаа болгон, алишье талада хоро хүргэнгүйгөөр үнгэршэдэг ябадалнууд дары түргэн мартагдажа, бэедэ хүнгэн байдаг.

— Манай редакцида мүнөө «МоБи» гэжэ ажахын тоосооной фирмын дэргэдэ «Найдалай телефон» хүдэлжэ эхилээ. Ингэжэ гэр бүлын арсалдаата асуудалнуудаар һанаагаа зобоһон олохон хүнүүд хонходожо үрдеэд байна.

— Абари зангаараа таарахагүй хоер хамтархадаа, һүүлэй һүүлдэ бэе бэеэ ойлголсожо шадангүйгөөр хоер тээшээ таһардаг. Энээнһээ гадна хубиин харилсаан ехэ үүргэ дүүргэдэг ааб даа. Врач-сексопатологто хандаһан хүнүүдэй оройдоол 15 процентнь үбшэнтэн байшоо. Бэшэниинь сексуальна байдалые буруугаар ойлгожо, хубиин харилсаанда анхардаггүй байха юм. Гэр бүлэ болохынгоо урда тээ хубиин харилсаан ямар байха еһотойб гэжэ һайн мэдэхэ хэрэгтэй. Порнографи болон эротическа фильмүүдые буруугаар ойлгоһон залуу хүнүүд эрэгтэйшүүл болон эмэгтэйшүүлэй харилсаанай асуудалнуудые энеэдэ наадан шэнгеэр һанадаг байна бшуу. Иимэ юумэнэй болохогүйн тула залуушуулда бүхы юумэ эртээнһээ ойлгуулха шухала.

Абари зангаараа тааранагүйбди гэһэн шалтагаан урдаа барижа, зарим бүлэ һандархаяа һанадаг. «Тааранан» хүнтэеэ ажаһууха хэрэгтэй гэһэн һургаал бии. Үнэхөөрөөшье тиимэ гээшэ ааб даа. Өөрынгөө шэлэһэн, дурлаһан, һайшааһан хүндэ хадамда гарадаг байхабди. Тэд юундэ нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ, абари зангаараа таарабагүйбди гэжэ хэлээд, һалахаяа һанадагбибди? Бэе бэеэ ойлгохо гэжэ оролдодоггүй байһан ушарһаа иимэ юумэн гарана бэшэ гү? Жүтөөрхэхэ ябадал ямаршье бүлэдэ дайралдахала һанадаг. Атаа жүтөөн ямаршьегүй һайнаар ажаһуужа байһан үбгэ һамган хоерой хоорондо эбгүй болгожорхидог. Үбгэндөө гү, али һамгандаа ходо һайшаагдадаг, хүндэлүүлэгдэдэг байхын тула бэеэ һайнаар абажа ябаха, сэбэрээр хубсалха, даруу номгон абари зантай байха шухала. Хэрбээ нүхэрэйнгөө ондоо хүндэ дурлашоо гээшэ һаань, өөрөөл зэмэтэйб гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Ямар бэ нэгэ дутагдалтай байгаа хадатнайл тэрэ ондоо хүниие һайшааһан болоно бшуу.

Бэе бэедээ дуратай, жаргалтай бүлэдэ атаа жүтөөн гэжэ хэзээдэшье байдаггүй.

— 1990 оной статистика намда дайралдабагүй. Гэбэшье 1987 ондо орон доторнай 54175 дахин бэеэ хорлохо ябадал ушарһан байна. Эндэ ямар гол шалтагаан бииб?

— Тохеолдоһон байдалһаа гаража шадахаяа болиходоо, бэеэ хорооxo гэһэн шиидхэбэри абадаг хүнүүд дайралдадаг. Гэр бүлын һандархада, инагайнгаа урбахада, мүн ондоошье хүшэр байдалай хүрэжэ ерэхэдэ, энэ дэлхэй дээрэ амиды ябаһанайм үлүү гэжэ һанадаг хүнүүд үсөөн бэшэ. Юрэдөөл нилээд олон шалтагаан хүниие иимэ ябадалда түлхидэг байха юм. Табан үхибүүдэй эхэ үбгэнэйнгөө наһа барахада нигэжэ гашуудана: «Шамгүйгөөр хайшан гэжэ ажаһууха болонобибди?! Хэндэ маанадые орхибош?!» Энэ эхэнэр үбгэнөө алдажа, айхабтар ехэ уйдхар гашуудалда дарагдаад байхадаа, ямаршье бодолгүй ябадал гаргажа магадгүй. Тиимэһээ тэрээндэ түрүүшын үедэ айхабтар анхаралтайгаар хандаха шухала.

Ямар бэ нэгэ шахардуу байдалда ороходоо гү, али уйдхар гашуудалда эзэлэгдэхэдээ, ганса бэедээ бүхы юумэ абаад ябангүйгөөр үетэн нүхэдтэеэ зүбшэн хэлсэхэ, үгы гэбэл психологто, психиатрта хандаха хэрэгтэй. Бидэ 1-дэхи болон 4-дэхи поликлиникэнүүдтэ тусхай кабинедүүдые байгуулаабди. Эдэ кабинедүүдтэ хандаа һаатнай, нэрэнүүдыетнай хэндэшье дуулгахагүй, таанадые нюусаар эмшэлхэ. Үбшэнтэд тухай мэдээнүүд иимэ кабинедүүдтэ нюуса байха. Ингээд лэ таанадта найдалай телефон туһаламжа хүргэдэг болохонь гээшэ.

Е. СЛУГИНОВА.

ТҮРҮҮШЫН БАГША

Хүбүүнэйнгээ һургуулида ороходо сагай оршон ерэхэдэнь, һанаагаа зобоһоноо сэхэ руунь мэдэрхэ байнаб. Түрүүшын ямар багша дайралданаб тэрээнһээ нилээд олон юумэ дулдыдаха гэжэ ойлгожо байгааб. Хэрбээ энэрхы һайхан сэдьхэлтэй, сэсэн багша дайралдаа һаань, багахан үхибүүдые олон юумэндэ һургаха, энхэргэн хүзеелэхэн абари зантайгаар хүмүүжүүлхэ бшуу. 41-дэхи кварталда оршоһон 18-дахи һургуулиин эхин классуудай багша Лариса Алексеевна Егоринатай игэжэ бидэ танилсаа һэмди.

Сентябриин 1-нэй үдэр һургуулида ошоод, багшанарай шэгшарайе анхаралтайгаар шэртэн харанаб. «Тэдэнэй хэниинь минии хүбүүнэй багша болохонь гээшэб?» —гэжэ досоогоо һанаха хүм. Хүхюун хурса нюдэтэй урихан шарай минии нюдэндэ торосолдошобо. Энэ эхэнэр түхэл маягаараа абаһаар хүнэй дура сэдьхэл буляаһан шэнгеэр намда һанагдаба. «Энэ эхэнэр хүбүүнэймни багшань болоһой даа»,—гэжэ толгой соогоо бодоодхибоб. Үнэхөөреэшье тэрэмни манай Лариса Александровна байгаа һэн.

Һуралсал эхилшэбэ. Хүбүүмни нулевой класста һураһанайнгаа һүүлээр һонео бууураһан нэгэдэхи класста ороо юм. Тэрэнэй үглөө бүхэндэ тон дуратайгаар һургуулида ошохыень хараад, би гайхабаб. Үдэр ошохо тулам тэрэмни бүри һайнаар һурадаг болобо. Ном олоор уншадаг, уншаһанаа һайнаар хөөрэжэ үгэдэг болобо. Хараһаар байтарни хүбүүмни хубилжа эхилбэ. Тиихэдэнь тон ехээр баярлажа, хүндэлхэ дурамни хүрэдэг болобо. Хүбүүмни суг һурадаг нүхэд, хэшээлнүүдэй үедэ шэнэ юумэ мэдэжэ абаһан тухайгаа дуратайгаар хөөрэдэг. «Иимэ юумэн байха зэргэгүй,—гэжэ олохон багшанарай эгээл һонирхолтой темые анхармаар бэшэ болгожорхидог гэжэ мэдэхэ зуураа, би досоогоо һэжэг түрэбэб.—Эхэнэрнүүд багшаар хүдэлдэг гэжэ мэдэнэбди. Харин мүнөөнэй эхэнэрнүүд гэртэхи ажабайдалайнгаа шиидхэгдээгүй асуудалнууд тухай саг үргэлжэ һанаагаа зобожо ябадаг гэжэ бидэ мэдэнэбди».

Тоомгүйхэн үхибүүдтэ эбтэй зэтэй класс бүридүүлэгдэжэ, хүбүүдэй хожомоо еһотойл эрэшүүл болохо байһандань һэжэглэхэеэ болео һэм.

Лариса Александровна түрүүшын үдэрһөө һургуулиин костюмда галстук зүүлгэжэ, хүбүүдые һургаба.

Энээниие жэжэ-божо юумэн гэжэ һанахада, хүбүүд галстук зүүхэдээ, сэхэ сэбэр шэнги болошохо юм. Түрэлхидэй түрүүшын суглаанда ошоходоо һанаагаа зобоо хүм. Юундэб гэхэдэ, багшатай дүтэ танилсаха хэрэгтэй байгаа бшуу. Таанадай үхибүүд тэршээхэн тоомгүйнүүд, тэсэбэригүй гэхэ мэтээр ээмэлхэнь еһотой гэжэ һанааб. Суглаанай һүүлээр бидэ, түрэлхид, гэртээ ошоод, үхибүүдтээ нилээд шангаханаар хөөрэлдэхэ баатай болохобди гэжэ һанабаб. Теэд иимэ юумэн болоогүй. Манай үхибүүдэй зан абариие, бэлиг шадабариие зүбөөр сэгнэжэ, ямар арга боломжотой байһыень зохидоор хөөрэжэ үгэбэ. Тиихэдэнь бидэ хэды ехээр баярлаабибди. Мүнөөшье бидэ тэрээндэ тон ехээр найдажа, сэдьхэлээ уяруулан ябадагбди.

Хахад жэл соо һураһанайнгаа һүүлээр бидэ ондоо тээшээ нүүжэ, Лариса Александровнатай хагаглан хахасаа бэлэйбди. Зүгөөр энэ багша тухай бэшэхэ хүсэлтэй ябааб. Нэгэ үедэ би 18-дахи һургуули ошооб. Би эгээл түрүүлэн директор Виктория Васильевна Молоноватай хөөрэлдэхэдэмни, тэрэ игэжэ хэлээ һэн: «Түрэлхидэй зүгһөө хүндэлүүлхэ гээшэ ямаршье магтаалһаа эгээл эрхим гэжэ тоологдодог».

Эбтэй зэтэй коллектив соо хүдэлхэдэшье хүнгэн шэнги байдаг юм. Имагтал 18-дахи һургуули иимэ коллективээрээ һайрхахэ аргатай. Тэндэхи багшанар бэе бэеэ дэмжэдэг, туһалалсадаг, үнэн зүрхэнһөө һанаагаа зободог, хэн нэгэндэ атаархаха, һаалта хэхэ ябадалтай эндэ ушархагүйт. Һургуулиин багша бүхэн өөрынгөө бэлиг шадабариие бодотоор харуулха гэжэ оролдодог.

Лариса Александровна 1940 ондо түрэһэн, 27 жэлэй туршада һургуулида хүдэлөө.

— Би хододоо багша болохо хүсэлтэй байгаа хүм. 1962 ондо 65-дахи һургуулиин дэргэдэхи багшын арбан нэгэдэхи класс дүүргээб. Эндэ һуража, баян эрдэм мэдэсэ абааб. Тэрэниие мүнөөшье хүрэтэрөө ажалдаа хэрэглэдэгбди. Хэшээлнүүднай иимээр үнгэрдэг: үдын урда тээ теори шудалдаг, үдын хойно практика гарадаг байгаабди. Буряадай багшанарай институт заочноор һаяшаг лэ дүүргээ хүм.

Манай дээдэ тусхай һуралсалай заведени тэрэл педклассай үгэһэн практическа эрдэм мэдэсын нөөсые үгэжэ шадаха байһаараа һайрхаха аргагүй еһотой даа. Манай багшын институт дүүргэһэн 344 багшанарһаа 199-ниинь нэгэшье үдэр һургуулида хүдэлөөгүй юм.

Лариса Александровна ажалдаа амжалта түйлаха талаар ямархан нюусатай хаб даа гэжэ бэдэрхэ гэжэ дэмы оролдооб. «Табисуур бэлигтэй бэрхэ багша»,—гэжэ ажабайдалда бодото һуурияа олоһон хүнүүдые юрэ нэрлэдэггүй еһотой. Тэрэ хэшээлнүүдээ эрхим һайнаар үнгэргэдэг, үхибүүдтэ энхэргэн зөөлэхэнөөр хандадаг. Түрэлхиин сааһаһаал багша болохоор түрэдэг юм байнал.

Любовь Михайловна Миронова тон зүбөөр игэжэ тэмдэглэһэн байна. Тэрэнэй ехэ хүбүүн, мүнөө басаганиинь Лариса Александровна Егоринада һурана. Любовь Михайловна игэжэ хэлэбэ: «Лариса Александровна бэлигтэй бэрхэ багша, энэрхы һайхан сэдьхэлтэй хүн юм. Энхэргэн һайхан абари зантайшье һаа, һурагшадта эрилтэ ехэтэйгээр хандажа шададаг. Тэрэнэй классай һурагшад энэ тэрэ юумэн тушаа өөһэдөө ухаагаа гүйлгэжэ, бэеэ даагаад шиидхэбэри абажа шададаг, бусад хүнүүдтэ зүлгы зохидоор хандадаг, хоорондоо эбтэй зэтэйгээр нүхэсэдэг. Лариса Александровна бүхы юумэндэ түбһэндэ хүн. Тэрэнэй класс соо «гурба гэһэн сэгнэлтэ абадаг үхибүүд үсөөн байха. Һурагшадта өөрынгөө үхибүүд мэтээр хандахадань, хүндэлөөгүй байхын аргагүй. Олохон багшанар түрэлхидэй суглаае ямараар үнгэргэдэг гэжэ һананабта? Иимэрхүү багшанар таанад, түрэлхид, үхибүүдээ тоо бодожо һургаха зэргэтэйт гэжэ ойлгуулха гэжэ оролдодог. Бидэ хайшан гээд тоо бодожо һургаха болонобибди? Тоо бодожо һурахын тула үхибүүд һургуулида һурана ха юм. Харин Лариса Александровна бага зэргэ туһалыт, хинан шалгажа байгыт, зүбөөр хэшээлнүүдтээ бэлдэжэ һургаха гэжэ оролдогты гэхэ мэтээр түрэлхидые гуйдаг.

Хоердохи «В» класста 29 һурагшад һурадаг. Эндэ табан отличник, 16 ударнигууд бии. Бусад һурагшад четвертьдэ нэгэ-хоер гурбатай гарадаг.

— Гэртэнь ехэ даабари үгэдэггүйб. Класс соонь һайнаар номынь үзүүлхэ, ойлгуулха гэжэ оролдодогби. Шалгалтын ажал хэлэд, таба абаһан һурагшадта гэртэнь даабари үгэдэггүйб.

Һурагшад класс соогоо өөһэдынгөө дураар һуудаг. Хүбүүд, басагад хамта һуужа, эбтэй зэтэйгээр ханилдаг, нүхэсэдэг. Эндэ шуран, һүбэлгэн ухаатай һурагшад бии. Тэдэ ехэ хүн мэтээр философско еһоор оршон тойрониие хаража үзэхөөр һэдэдэг. Би уншалгын хэшээлдэ хабаадалсааб. Һурагшад эрхим һайнаар уншадаг, бэедээ найдангы байна гэжэ һанаа һэм. Тэдэ удха түгэлдэр харюунуудые үгэнэ, алдуутайгаар харюусахаяа огтошье аягүйрхэнэгүй. Иигэжэ багшань байгаалида, бүхы ан амитадта, шубуу шонхорто анхаралтайгаар, энэрхы зөөлэнөөр хандажа һургаха юм. Тэдэ бургааһанай гүлгэн, ургы тухай, хубсаһа угааһанайнгаа һүүлээр угаадаһаяа хайшань адхажа болохогүйб гэхэ мэтээр хүүгэдэй хөөрөөе шагнаад, досоомни тэнигэлэн болошоо һэн.

Илангаяа эхин классудай һурагшадта багшын зан абари нилээд ехээр нүлөөлдэг. Заримдаа хүүгэд багшадаал адли болоһон шэнгеэр һанагдадаг. Басагамни хахад жэлэй туршада шуран солбон, шангаар дуугардаг эхэнэр багшада һураа юм. Багшань хододоо яаража ябахадаа, энэ тэрэ юумэеэ гээжэрхидэг, мартажархидаг байба. Адаглан гэхэдэмни, минии басаган бэһал шангаар дуугардаг, мартамхай боложо эхилээ һэн гэжэ нэгэ танил һамгамни хэлэбэ. Хоердохи хахад жэлдэнь түбшэн дөрүү зантай багшада һураад, басаганайм абари зан абаһаар хубилаа һэн.

Багша гээшэ айхабтар шанга байха зэргэтэй гэжэ зарим хүнүүд хэлсэдэг. Иимэ багша гүнзэгы, бата бэхи эрдэм мэдэсэтэй болгохо гэжэ һанадаг. Иимэ багшада һураһан һурагша һургуулиия дүүргээд, юу хэхэ, хаана ороход байһанаа мэдэдэггүй. Харин һургуулиин һурагша хүбүүхэн хожомоо эрэ хүн боложо, һамга абаад, айл бүлэ болохо бшуу. Иимэ хүн һамгандаа ямар туһа хүргэхэб? Теэд эхэнэр бүхэн эрхим бэрхэ нүхэртэй болохо гэжэ хүсэдэг бэшэ гү ?

Һурагшадые хүмүүжүүлхэ гээшэ һөөг бургааһануудта шаархайн гэрнүүдые үлгэлгэ, түүхэй эд суглуулга бэшэ, харин үдэр, хэшээл, забһарлал бүхэндэ ажабайдалда бодото һуурияа эзэлжэ, еһотойл хүн болохоор абари зангынь бүрилдүүлгэ болодог.

— Хүдэлжэ эхилхэдээ, түрүүшын үедэ һурагшадтай шангашаг байгаа хүм. Хожомынь өөрөө үхибүүдтэй болоод байхадаа, һурагшадаа тон ехээр хайрладаг болошоо һэм. Тиигээд тэдэнэртэ тад ондоогоор, өөрын үхибүүд мэтээр энхэргэн зөөлэнөөр хандадаг болооб,—гэжэ Лариса Александровна намда хөөрэбэ.

— Эхин классудай программа айхабтар орео хүшэр гэжэ та һананагүй гүт?

— Шэнэ программа нилээд хүшэр, эрхим бэлигтэй хүүгэдтэл шудалхаар хараалагданхай. Дундуур гү, али һулаханаар һурадаг һурагшад яаха еһотойб? Ямар шалтагаан дээрэһээ программые орео хүшэр болгоһыень бидэ, багшанар, өөһэдөөшье мэдэдэггүйбди. США-да Онегинэй иимэ жэма еһо баримталан, һуралсалаа эхилдэг: бага багаханаар шадаха зэргээрнь ямар нэгэ юумэндэ һургаха. Багшанар үхибүүдые хараажа, хашажа байдаггүй. Иихэдээ тэдэ тон зүб ябадал гаргадаг байжа болоо ха. Хэрбээ манай һургуулида багшын энээниие ойлгодог һаань, һайн лэ юм бэзэ, харин ойлгодоггүй байгаа һаань, ямар байдалтай ушархабибди?

Һуралсалай системэдэ урдынхи мэтээр еһотоор анхаралаа хандуулнагүйбди. Һургуулиин, училищиин, техникумэй, вузай манда бэлдэдэг мэргэжэлтэдһээ манай экономикын, эрдэмэй, медицинын, һуралсалай, худалдаа наймаанай, хангалгын албануудай байдал дулдыдаха байна бшуу. Харин мүнөө бидэнэй алишье талаһаа ямар хүшэр хүндэ байдалда ороһомнай хаа хаанагүй элеэр харагдана. Иимэ байдалһаа түргэнөөр гарахын тула эрхим бэрхэ мэргэжэлтэдые бэлдэхэ гээшэ баһал гүнзэгы удхатай байха.

Л. КОРОБЕНКОВА,
«За педагогические кадры» газетын редактор.

МИНИИ ҺУРГУУЛИ ТУХАЙ

Сүхэ-Баатарай үйлсэ, 2. «Болгоомжотой ябагты, хүүгэд!» гэһэн харгын тэмдэг. Үдэр бүхэндэ эгсэ найман сагта хэдэн зуугаад хүүгэд иишэ ерэдэг. Газаа талаһаань харахада, байшан үзэмжэгүйшэг байдаг. Түбэй үүдэн дээрэ иимэ табличка үлгөөтэй: «Юрэнхы эрдэмэй дунда 2-дохи һургуули».

Хэрбээ таанад забһарлалай үедэ иишэ ерээ һаа, гэшхүүрээр доошоо буужа ябаһан, дээшээ гаража ябаһан олон һурагшадтай ушархат. Урданай формо хубсаһа болон сагаан захануудые мүнөө бага үхибүүдэй үмдөөд ябахыень харахат. Һанаандаа тааараһан хубсаһа үмдөөд ябаха гээшэ мүнөө маанадай өөрыгөө харуулха арга боломжо болоно гэжэ һурагшад тоолодог.

Һаяшаг манай һургуулида капитальна заһабарилга хэгдээ юм. Жэл хахадай турша соо бидэ өөрынгөө «альма-матерһаа» таһаржа, 33-дахи һургуулиин байшан соо һурадаг байгаабди. Заһабарилга болзорһоо урид дүүргэгдээ. Түрэл байшангаа бусажа ерээд, хаа хаанагүй шэнэ мебелиин, түхеэрэлгын, һуралсалай пособиин табигданхай байхыень бидэ хараабди. Компьютерно класс манай омогорхол болодог. Тэрэ хэзээдэшье хооһон байдаггүй.

Хододоо хон-жэн, аалин намдуу байдалтай һургуули гэжэ үгы еһотой даа. Һурагшад юундэ комсомолдо ороходо хүсэлгүйб гэһэн асуудал олоной һанаае зобооно. 9-дэхи классай һурагшадай дунда хэгдэһэн асуултануудай үрэ дүнгүүд иимэ байна. Эдэмнай гол түлэб «партийна бэшэ» зон болоно бшуу. Зай, асуултын дүнгүүдые хараад туршаябди...

— Ши юундэ комсомолдо ороходо хүсэлгүйбши?

— Комсомолдо ороһойб гэжэ огтошье һананагүйб. Тэндэ бюрократи, элдэб суглаанууд болодог.

— Пионерэй даабаринуудые үгэжэ, залхуутай болошоо. Комсомолдо ороходошни, үшөө ямар нэгэ даабари үгэхэ байха.

— Тэндэ хэхэ юумэн үгы даа.

— Сэхыень хэлэхэдэ, би энэ организацида ороходо хүсэлгүйб, гэбэшье маргаад байнаб. Гэнтэ институтда ороходомни, комсомол туһатай байжа болохо.

— Рокер болоо һаа, дээрэ ха. Комсомол үнинэй мэдээжэ болонхой, ямаршьеб уршагта ябадалнуудые, һонирхолтой юумэ хүлеэһэн шэнги байгдадаг.

— Арбан нэгэдэхи класста комсомолдо одоол орохоб даа!

— Энэ асуудал орео хүшэр, минии һанаае нилээд ехээр зобоодог. Энэ ажабайдалда ямар һуури эзэлхээ үшөөл гүйсэд һайнаар бодожо үзөөдүйб. Коммунизм, тэрэнэй философи, коммунизм байгуулгада комсомолой дүүргэхэ үүргые ойлгожо абахые һэдэнэб. Теэд ойлгожо абаха байһандаа этигэнэгүйб. Би өөрынгөө ажал хүдэлмэреэр олон жэлэй туршада арад зоной хоолой тэжээхэ холын арюун гэрэлтэ ерээдүйе дүтэлүүлхэ хүсэлтэйб. ВЛКСМ-дэ оролго еһын тэдысэ хэрэг болохогүй гү? Намда энэ ореохон асуудал болоно...

Мүнөө багахан тайлбарилта хэхые зүбшөөгыт. Имагтал мүнөө хабарай үедэ минии сасуутан ниитын ажал хүдэлмэри гэһэн ойлгосые ойлгожо абаха гээшэшье һаа, тэрэниие буруушаагаад лэ байха юм. Энэмнай эдир наһанай максимализм болоно гү? «Класс соотнай хэн комсомолдо оронхойб?» гэһэн асуудалда харюу үгэхэдөө, һурагшадай хоротойхоноор энеэбхилээд, эгээл һүүлшын партануудта бэеэ нюугаад һууһан нэгэ-хоер хүнүүдые заадаг байһыень обеорооб.

Комсомолдо олон даалгабариһаа, эхи захагүй ажалһаа эсэшэхэш гэжэ зариманиинь, юушье хэнгүйгөөр байжа эсэшэхэш гэжэ нүгөөдүүлынь хэлэхэ. Тэдэнэй хэниинь зүб гээшэб? Хэнииньшье зүб бэшэ гэжэ һанагдана.

ВЛКСМ-эй нэрэ хүндые дээшэлүүлхэ гэһэн үгэнүүд һүүлэй үедэ ходо зэдэлнэ. Миин лэ гараа дэлгээгээд, энэ тэрэ юумэ гайхаад һуунгүйгөөр хэмжээнүүдые абаха гэжэ оролдобол, дээрэ бэшэ гү... Москвада хуулиин наһа гүйсөөгүйшүүлэй союз байгуулагдажа байна. Энэ союзай урда тодо зорилгонууд табигдажа, эдир залуу үетэн ямар ажал хэхэ еһотойб, ямар һургаали абаха еһотойб гэжэ шиидхэгдэнэ. Энэ союзнай комсомолдошье, пионерэй эмхидэшье хабаатай бэшэ.

Һургуулиин ажабайдал түлэг дундаа ябажа байна. Иигэжэ бальна хатарнуудай, зурагуудай, плакадуудай конкурснууд, творческо концертнүүд үнгэргэгдэнэ. Һурагшад элдэб янзын харалганuудта, спортивна мүрысөөнүүдтэ хабаадажа, арга боломжоео харуулна.

Үшөө нэгэ шухаг юумэн гэхэдэ, литературна салон. Михаил Светлов, поэт-декабристнууд Александр Одоевский, Кондратий Рылеев, Вильгельм Кюхельбекер энэ салоной геройнууд болоно. Ород хэлэнэй багшанар Л. А. Данилова, О. А. Дягилева, Г. П. Мякина, Е. Д. Вахрушева болон В. В. Богдановагай, мүн 9-11-дэхи классуудай һурагшадай хүсөөр гое һайхан композицинууд байгуулагдаа. Анна Андреевна Ахматовагай түрэһөөр 100 жэлэй ойдо зорюулагдаһан үдэшэ бүгэдэндэ һайшаагдаа.

Гэр соо харанхы бүүдэгэр. Гансал стол дээрэ шубуун дэн носоно. Тэрэнэй һүлэмхи гэрэл харагшадай нюур шарайнуудые тодо бэшээр харуулна. Сценэ дээрэ 11-дэхи классай һурагшад О. Соборов, Ч. Тогочиев, З. Батуев рольнуудые гүйсэдхэнэ.

— Ахматовае уран зохеолшодой холбооһоо гаргаа гэжэ дуулаа һэн гүт?

— Ахматова гээшэмнай сэбэр лэ эхэнэр ябаһан даа...

— Юун болотороо Ахматова гэлдээ зомта! Тэрэтнай юрэдөө хэн гээшэб?

Сценэ дээрэ харуулагдажа байһан композици бүгэдэндэ ойлгосотой... Ахматовагай шүлэгүүд ямаршье үеын хүнүүдтэ һайшаагдахал!

Хонхо жэнгиржэ, һурагшад шаг шууяа табилдан, классуудһаа гүйлдэжэ гарана... Тэдэнэй дунда ерээдүйн физигүүд, поэдүүд, уран зураашад байгаал еһотой.

А. АНДРЕЕВА,
2-дохи һургуулиин һурагша.

Е. Решетниковагай «Прянигшье бултанда хүртэдэггүй» гэһэн статья олон уншагшадай анхарал татаа. Игэжэ редакцидамнай олон хүнүүд бэшэг бэшэһэн, хонходоһон байна. Гэр бүлын ассоциаци байгуулагдажа эхилээ, программа болон Уставай проектнүүд зохеогдоно гэжэ уншагшадаа баярлуулхаяа яаранабди. Хэблэлэй байшангай конференц-зал соо июнийн 15-да 18 саг 30 минутада энээн тушаа зүбшэн хэлсэлгэ болохо. Тэрээндэ хабаадагты!

Анхарха саг хүрэжэ ерээ

Москвада ясли болон саадуудай ажалшад забастовкодо бэлдэжэ байна гэһэн тэмдэглэл «Комсомольская правда» газетэдэ уншахадаа, юрэдөө юун боложо байна гээшэб гэжэ олохон хүнүүд һанаһан байгаа еһотой. Бүхэлиин үдэр бага үхибүүдэймнай хойноһоо харууһалдаг ажалтай хүнүүдэй байдалаар, һанааень зобоодог асуудалнуудаар нэгэшье дахин һонирхожо үзөөгүй байхабди. Үхибүүгээ группа руунь оруулжархеод лэ ажалдаа яаран ошодоггбди.

Москвагай ясли болон саадуудай ажалшадай забастовкодо бэлдэжэ байһан ушар манайшье республикада дуулдаба ха юм. Забастовко үнгэргэхэ гээшэмнай һүүлэй үедэ «моодно» болошоо гэжэ зарим хүнүүд хөөрэлдэжэшье магадгүй. Теэд энэ удаа ясли болон саадуудай ажалшад забастовко үнгэргэхэ гэжэ юрэ шиидээгүй бшуу.

Хүмүүжүүлэгшэд ехэ мүнгэ абадаг болохын тула имэ шиидхэбэрэ абаа гэжэ бү һанагты. Стачком республикын правительстводо, профсоюзуудай соведтэ, партиин обкомдо, арадай гэгээрэлэй министерствэдэ 23 пункттай эрилтэнүүдые табиһан байна. Тэдэнэй дунда имэрхүү пунктнууд бии: «Һургуулиин бэшэ эмхи зургаануудта үдэрэй туршада үхибүүдые эдеэ хоолоор хангалгада үгтэдэг мүнгэ дээшэлүүлхэ», «1990 оной июнийн 1-һээ дэлгүүр дээрэһээ эдеэ хоолой продуктнуудые худалдажа абалгые зүбшөөхэ».

— Бидэ тон зүб эрилтэнүүдые табяабди,—гэжэ 67-дохи яслисаадай ахалагша медсестра Оксана Владимировна Рубинович хэлэнэ.—Үхибүүдые макаронуудаар, вермишель болон бусад талханай зүйлнүүдээр ходо хооллуулхадамнай, хэмһээ үлүү мяряатай болохово һанадаг. Эндокринологууд юундэ талханай зүйлнүүдээр үхибүүдые хооллуулнабта гэжэ маанадые хараажа һаладаггүй. Теэд бидэ яаха еһотой болонобибди? Бидэ эмэтэй бэшэ ха юмбибди. Овощ сооһоо гансал дабһалһан хапуустa саадтамнай үгтэдэг. Энэ гашуун хапуустa гахайшье эдихэгүйл.

Хартаабха үнэтэйгөөр худалдажа абахаяа зүрхэ алдадаг байжа болоо ха. Творог болон зөөхэй һайнаар болбосоруулагдангүйгөөр саадуудта үгтэдэг. Городой һүнэй заводто тусгаар бэлэн болгогдоһон һүнэй зүйлнүүд үхибүүдтэ үгтэхэ еһотой.

Нэгэ пункт соо имэ эрилтэ табигдана: «1990 оной июлиин 1 болотор мяханай комбинадта, үшөө тиихэдэ городой һүнэй заводто үхибүүдтэ продуктнуудые үйлэдбэрилхэ цех нээхэ, 1991 ондо хүүгэдэй эдеэ хоолой комбинат барижа захалха».

Магазинуудые субажа, үхибүүдээ эдеэлүүлхэ продукт, яблокын болон бусад жэмэсэй шүүһэ бэдэрдэгбди. Үхибүүдэй саадуудта имэрхүү юумэн айхабтар хомор. Хэрбээ жэмэсэй шүүһэ асараашье һаа, хэдэн жэлэй саада тээ томо шэлнүүд соо хэгдэжэ, ямаршье амта шэмтэгүй болошоһониие асардаг. Имэ шүүһэ ууһан үхибүүнэй бэень элдэб толбонуудаар хушагдашадаг.

Хүүгэдэй саадуудай кухниин ажалшад өөһэдын түсэбтэй юм. Үхибүүдые хооллуулһанай һүүлээр ехэ үлэгдэлнүүдэй үлөө һаа, тэдэнэр шан абадаг. Юрэдөө имэ юумэнһээ голхорхоор бэшэ гү...

Саадай сантехникэ заһабарилхын тула архиин талонуудые суглуулха хэрэгтэй болодог. Үгы гэбэл, слесарьнүүд шүрэбшье мушхажа үгэхэгүй. Харин няни хан хүүхэндэл адли тумархажа һалахагүй. Үхибүүнэй горшоог угаалгахын, сонхо дээрэхи тооһо аршуулхын тула мянга дахин гуйхаш, ямбатай байлгахаш... Нянинууд саадуудта тогтодоггүй. Тэдэнэй орондо хүмүүжүүлэгшэд өөһэдөө хамсыгаа шуужа, поол угааха, горшоогуудые сэбэрлэхэ, сонхонуудые аршаха баатай болодог. Һарын туршада оройдоол 80 түхэриг абахын тула няниин уялга дүүргэхэ дуратайшуул үсөөн байдаг. Энээнһээ гадна үхибүүдэй ойро дүтэшье хүргэхөөр бэшэ һалан эхэнэрнүүд дайралдадаг. Эдэ бүгэдэн тушаа эрилтэнүүд дотор хэлэгдэнэ. Жэшээлбэл, 10-дахи пункт хараад үзэебди: «1990 оной гурбадахи кварталһаа һургуулиин бэшэ эмхи зургаануудай бүхы хүдэлмэрилэгшэдэй салин хүлһые 50 процентээр дээшэлүүлхэ». 13-дахи пункт: «Техническэ ажалшадай ээлжээтэ амаралтые 24 хүдэлмэриин үдэр, хүмүүжүүлэгшэдэй амаралтые 48 хүдэлмэриин үдэр хүрэтэр һунааха».

— Манай саадуудта гоё нааданхайнууд угаа хомор. Мүн амһарташье үсөөн,—гэжэ 58-дахи ясли-саадые даагша Татьяна Ильинична Олзоева хэлэнэ.—Һаруул гоё үнгэтэй амһарта тухай хэлэһэнэйшье үлүү...

Һургуулиин бэшэ эмхи зургаануудай хүмүүжүүлэгшэд социальна талаар хамгаалагданагүй гэжэ хэлэбэл, зүбтэй гээшэ ха.

Ама халамгай эсэгэнэр үхибүүдээ абахаяа ерэдэг. Юундэ һогтуугаар ерэнэбта гэжэ зэмэлээд абаа һаашни, нюдаргаяа зангидахадаашье магадгүй...

Ясли болон саадуудта хүдэлдэг ажалшад гэр байраар, курортдо амарха путевконуудаар угаа муугаар хангагдадаг.

— Захирха, ноерхохо хүнүүд олон байдаг!—гэжэ Т. И. Олзоева дураа гутана.—Гуримтай байгты, дүрим бү эбдэгты, саг болзор соогоо тоосогты гэхэ мэтэ эрилтэнүүд дээрэ дээрэһээ буужал байха.

Хүүгэдэй саадууд болон яслинуудай ажалшадай һанаа зобоодог асуудалнууд имэл даа.

Лариса КВАКТУН,
манай корр.
тел. 2-40-57.

...Зүгөөр партиин горкомой дэргэдэ болоһон түрүүшын заседани дээрэ КПСС-эй горкомой нэгэдэхи секретарь А. С. Коренев уридшалан үнгэргэхэ забастовкые июнийн 11 болотор хойшолуулхые гуйба. Юундэб гэхэдэ, энээнһээ урда тээ республикын правительство эрилтэнүүдэй еһоор асуудалнуудые шиидхэхэбди гэжэ найдуулаа. Стачком уридшалан үнгэргэхэ забастовкын үдэрые тэрэ зандань үлөөгөөд, июнийн 15-най һүүлээр забастовко үнгэргэхэ саг шэнээр соносхогдохо.

Унаһан малгайгаа абаха сүлөөгүй...

«Динамо» гэжэ спортын талмай дээрэ футболоор һонирхолтой уулзалга боложо байна. Олимпиин наадануудай чемпион Анатолий Белоглазов түрүүтэй тренернүүдэй команда болон барилдаашад хаба шадалаа туршалсана. Тэнсэлгээр дүүрэһэн энэ уулзалгын һүүлээр ямар тулалдаан болооб гэжэ халуун үгэ булялдаан дэлгэршоо. Хөөрэлдөөнэй нэгэ бага завидахада тренернүүдһээ интервью абабаб.

СССР-эй спортын габьяата мастер, СССР-эй габьяата тренер, «Динамо» гэжэ Түбэй Соведэй суглуулагдамал командын ахалагша тренер А. Белоглазов түрүүшымни асуудалда харюусаа.

— Анатолий Алексеевич, Та долоон хоногой туршада Улаан-Үдэдэ «Динамо» гэжэ суглуулагдамал командатай хүдэлжэ байнат. Дүрэ булялдалгын барилдаагаар СССР-эй чемпионадта бэлэдхэл ямараар ябуулагданаб?

— Танай асуудалда баһал асуудалаар харюусаха байнаб. Командын гэшүүдэй ямар бэлэдхэлтэй байһан тухай та юун гэжэ һананабта? Футболоор мүрысөөнүүдые өөрөө хараһан байна ха юмта.

— Теэд нэгэ наадалгаар барилдаашад тухай дүн гаргахань хүшэр байна. Барилдаашадай һорилгонуудаар бодоод үзэбэл, яһала эдэбхитэй бэлэдхэл ябуулагдана гэжэ хэлэмээр.

Бидэ үнэхөөрөөшье шанга бэлэдхэл үнгэргэдэгбди. Эгээн дээдэ рангын мүрысөөндэ эрхим бэлэдхэлтэй спортсменүүд хабаадаха еһотой. «Динамо» һорилгонуудые айхабтар оролдосотойгоор, ехэ мэдэрэлтэйгээр үнгэргэнэ. Бүхэсоюзна чемпионат эгээн харюусалгатай мүрысөөн гэжэ мэдэнэбди. Дүршэлтэй бэрхэ атледүүд Э. Мусоян, В. Модосян гэгшэдтэй хамта Калининградай А. Шумилин, Арзамасай С. Ковалевский һорилгонуудые үнгэргэнэ.

Суглуулагдамал командын тренернүүдэй нэгэн Николай Павлович Махинько (Днепропетровскын) хөөрэлдөөндэ оролсобо.

— Яһала бэрхэ барилдаашад һорилгонуудта хабаадана. Манай шабинар Д. Халтановтай, А. Матюновтай, хүндэ шэгнүүрэй И. Тютринтэй харилсаа тогтоонхой. Барилдаашан бүхэн өөр өөрын онсо бэлэдхэлтэй, арга шадабаритай ааб даа. Тиимэһээ тэдэнэй тус тустайнь һорилгонуудые үнгэргэдэгбди.

— Аха дүү Белоглазовууд Буряадай олбог дээрэһээ ехэ спорт тээшэ замаа эхилһэн гэжэ хөөрэлдэдэг.

— Арбан гурбан жэлэй саада тээ бидэ Сергейтэй хамта түрүүшынхеэ Улаан-Үдэ ерээ һэмди,—гэжэ А. Белоглазов хөөрэнэ. Тиихэдэл хоюулан Россиин чемпионууд болообди. Энэл хотодо үнгэргэгдэһэн суглуулагдамал командануудай мүрысөөндэ хабаадахадаа, түрүүшынхеэ СССР-эй чемпионой үндэр нэрэ зэргэдэ хүртөөб. Тэрэнэй һүүлээр үшөө хоёр дахин Улаан-Үдэдэ ерэжэ үзөөбди. Эгээн һүүлдэ ерэһэнһээмнай хойшо юһэн жэл юушье мэдэгдэнгүйгөөр үнгэршоо. Мүнөө ерэхэдэмнай городтнай танигдахаар бэшээр хубилшаһан байба. Ганса городой түхэл шэнжэ хубилаа бэшэ, буряад барилдаашадай хаба шадал мүн лэ һайн тээшээ хубилһан байна.

— Сергей хари гүрэн ошожо үрдеэ...

— Үнэхөөрөөшье Сергей бүлэтэеэ хамта Нью-Йоркһоо 1,5 часай туршада ябаха багахан городто ажаһууна. Тэрэ дүрэ булялдалгын барилдаагаар тренерээр хүдэлхэһөө гадна США-гай командын консультант болонхой. Сергей тэндэ гурбан жэлэй туршада хүдэлхэ.
— Мүнөө хоюулан тренернүүд болобо гээшэт. Ажабайдалдатнай ямар хубилалтанууд болооб?
— Тиимэ ехэ хубилалтанууд болоогүй. Сергей тухай хөөрөө һэм. Харин өөр тухайгаа хэлэхэ болоо һаа, зурхаан жэлэй саада тээ «Динамо» гэжэ Түбэй Соведэй тренерээр хүдэлжэ эхилһэн байнаб. Урагша хойшоо ходо ябажа, нүүдэл байдалтай байха гээшэ ехэл хүшэр.
Тренер боложо, нэгэ газартаа ажаһуухада бэлэн байха гэжэ мүн лэ эндүүрээ хаб. Тобшоор хэлэбэл, имэ нүүдэл байдалтай байха гэһэн хуби заяатай байжа болооб.
Теэд би энээндээ голхордоггүйб.
— Анатолий Алексеевич, СССР-эй чемпионат үнгэргэлгэдэ ямар хубилалтанууд болоноб?
— Хоёрдохи жэлээ удаа дараалан тусхай рейтингээр чемпионадта хабаадаха спортсменүүд шалгардана. Энэшье удаа түрүүшүүлэй тоодо орохын тула үндэр дүнгүүдые харуулха, эрхим һайнаар барилдаха еһотойбди.
— СССР-эй чемпионадта амжалта туйлахыетнай хүсэнэб.

В. СЫДЕЕВ хөөрэлдөө үнгэргэбэ.

Постскриптум: «Динамо» команда Италида үнгэргэгдэхэ уласхоорондын мүрысөөндэ хабаадахаяа ошобо. Энэ мүрысөөнэй һүүлээр Улаан-Үдэдэ түрүү бэрхэ спортсменүүд сугларжа, чемпионадта бэлэдхэлээ үргэлжэлүүлхэ.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Африкан БАЛЬБУРОВ

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 22-дохи номерто).

Талада наранай орожо байхые хараха дуратай хүм. Тиин урдам бүхы дүрөөрөө дэлгээгдэһэн гоё һайхан үзэгдэлые алдахагүй гэжэ сэдьхэл зүрхэеэ баяр баясхалангаар халяан, Борьеогой талада зогсон байбаб. Тэгшэ тала газарта наран тон түргөөр арюунда орошодог юм. Оройдоо хэдэн минута, минуташ гэхэ бэшэ, нэгэл агшан зуура имэ дабтагдашагүй һайхан байдал үргэлжэлдэг. Яагаадшьеб арадаа нэгэ хүнэй байһые мэдэрбэб. Эрьежэ харахадам, тээ саанахана Радна Пирнаевич зогсожо байба. Тэрэ аягүйрхэһэн юумэдэл, зэмэтэй хүндэл урихнаар миһэрнэ. Радна Пирнаевич тиимэ зантай хүн юм. Хэн нэгэниие харахадаа, нэгэ хүлисэл гуйһандал, аягүйрхэнгеэр энеэбхилдэг. Сугтаа совхозой гостиницада ошобо гээшэбди.

— Хонин ажахынуудые хаража ябана гэжэ таниие дуулааб. Үнэн гү?—гэжэ Пилданов мүнөөхил энеэбхилһэн зандаа нам тээшэ сэхэ шэртэн асууба.

Иигэжэ тэрэнэй хэлэһэниинь тон ойлгосотой. Радна Пирнаевич бүмы наһаараа хони үсхэбэрилгэ тухай, хониной шанар тухай бодожо ябадаг хүн ха юм. Зөөлэн һайн зантай, урин зэлдэр Радна Пирнаевич хонин тухай асуудалай гарахада, эрид шиидэнги, үсэд зантай болодог һэн.

— Үнэн,—гэжэ харюусабаб.

— Зай, ямар байнаб?

— һайн хонид лэ даа.

— Манай хэһэн юумые үсхэхэн лэ хүнүүд ойлгодог даа,—гэжэ Пилданов аалихан хөөрэжэ эхилбэ.—Мүнөө республикымнай бүхы хонид нарин, нарябтар ноохотой болоо ха юм. Буряадтамнай хоер миллионһоо үлүүтэй хонид бии. Энэмнай ехэ хэрэг хэгдээ гээшэ даа. Дайнай һүүлээр ямаадтаяа хамта табан зуун мянгаад лэ хонитой байгаабди. Тэдэмнай бултадаа шэрүүн ноохотой хонид байгаа. Тиин мүнөө хонидоймнай тоо толгой дүрбэ дахин олошоржо, ноохониинь ямар һайн болоо гээшэб!

— Дайнай һүүлээр республикымнай хонид бүхыдөө шэрүүн ноохотой байгаа гэжэ гү? Яагаа һонин юм? Үүлтэр һайжаруулха хүдэлмэриие гушаад онуудта эхилээ бэшэ һаал?—гэжэ Радна Пирнаевичһаа һурабаб.

— Тиигээ даа, гушаад онуудта эхилээ һэмди. Энэ хэрэгнай түрүүн дээрээ ехэ һайн ябажа байһан юм. Теэд дайн болошоо ха юм. Үүлтэртэ хонид асарагдахаа болишоо һэн. Немецүүд Хойто-Кавказ хүрэжэ ерээ бшуу. Бидэ Грозноһоо хусануудые асардаг байгаабди. Иигэжэ хониной үүлтэр һайжаруулха талаар манай мэргэжэлтэдэй арба гаран жэлдэ хэһэн хүдэлмэри усадхагдашаһан юм. Дахяад лэ шэрүүн ноохотой хонид олошоржо эхилээ һэн. Бидэнэр тиихэдэ ехээр гомдоошье, голхороошье бэлэйбди. Гансал энэ Борьеогой совхоздо меринос хони байлгажа шадаһан байнабди. Тиин эндэһээ дахяад лэ нарин ноохотой хонид бүхы Буряад нютагуудта таража эхилээ бэлэй. Иигэжэ манай Буряадта совет засагай жэлнүүдтэ мал ажалда айхабтар ехэ баялиг байгуулагдаа гэхэдэ болохо. Зүб даа, зүб: баялиг! Эдэмнай Буряадай шэрүүн ноохотой хонид ба баруун зүгһөө асарагдаһан меринос хонидой хоорондоһоо гараһан нарин ноохотой хонид болоно бшуу. Энэ ушарые мал ажалда хэгдэһэн томохон хубисхал гэхэдэ болохо. Томохон хубисхал даа! Теэд энээниемнай олонхидой ойлгожо үгэдэггүйнь гайхалтай юм. Имэл байһан байгаа гэхэ гү, али имэл байха еһотой гэһэн шэнгеэр заримашуул манай хэрэгтэ хандадаг. Анха урдаһаа нааша имэ нарин ноохотой хонидой байһан шэнгеэр лэ бодохол даа.

Борьеогой совхозой гостиницын хэрэлсэ дээрэ һуужа, Радна Пирнаевичтай бүхэли һуниндөө хөөрэлдөө бэлэйб.

Арбан табанай дүүрэн һара оршон тойроние гэрэлтүүлнэ. Радна Пирнаевичай хөөрэхые шагнажа, хаа-яа хулгай нюдөөрөө тэрэниие харан, хүдэлэнгүй һуунаб. Эрьеэ һаам, хөөрөөгөө таһалдуулха шэнгеэр Пилдановые һанаха хүм. Сэхэ нюур руунь хаража таарахагүй шэнги намда үзэгдэнэ. Эгээл тиимэһээ сэхэ һууһан зандаа хулгай нюдөөрөө хараба бшууб. Пилдановай бүхы бэень ямар бэ даа нэгэ тараагдашагүй үйдхар гашуудалда эзэлэгдээд байһыень элирүүлнэ. Юун болоо гээшэб? «Сэхэ хэлэжэ шадахагүй гэхэ гү, али хэлэхэнь тон бэрхэтэй нэгэ юумэн болобо гү?»—гэжэ би шэбшэнэб. Туранхайхан заахан бэетэй эрдэмтэн орой үзэгдөө дуулдаагүй хүндэ юумэндэ даруулаад, хэрэлсэ дээрэ няасайшоод байһан мэтэ. Үүр сайха багта, зүүн зүгтэ тэнгэрнин хаягай һуунагтан сайража эхилхэдэ, үглөөнэй һэбшээгэй үлеэхэдэ, Радна Пирнаевич дала мүрэ дээрэһээ хүндэ ашаа абажа хаяһандал, аалиханаар хүл дээрээ бодоо һэн. Удаан һууһандаа хүлынь шалаһан байгаа.

— Сурун Жимбиевна Цыретарова больницада. Городто, Бусажа ерэхэгүйл ха даа,—гэжэ һеелдэшэһэн хоолойгоор бүдэхеэр дуугараа һэн.

Тиигээд Радна Пирнаевич гостиница руу орошоо бэлэй. Харин би имэ юумэ дуулаад, барайжа абабаб. Һууриһаа бодохошье тэнхээгүй, игсуутангяар амилан, газаа гээгдээ һэм. «Цыретарова больницада... Бусахагүй ха даа»... Сергей Сергеевич Смирнов Москвада өөрынгөө «Бэдэрэлгэ» гэһэн радиодамжуулгада Зэдын хоер хонишод Цыремпилова Цыретарова хоерой мүрысөөн тухай дамжуулга бэлдэжэ байгаа юм лэ!..

Энээнэй урда тээхэнэ Гомбо-Сурун Цыремпиловагай отараар ябаһанайнгаа һүүлээр Цыретаровагай отарада хүрөө агша һэм. Сурун Жимбиевна намайе харахадаа, ехэтэ баярлаба. Шэг шарайнь урма баяраар толороо һэн. Суута хонишон, юрэнхыдөө, ажал хэрэгээрнь, хүнэй һонирхоходо, хонидыень үзэхэ харахада, анхаралтайгаар хандахада дуратай юм. Юундэб гэхэдэ, бүхы Зэдэдэ хонин ажахые хүгжөөхэ асуудал тэрэнэй сэдьхэл зүрхые эзэлнэ бшуу. Сурун Жимбиевна хонин ажал тухай юумэ хүүмэ мэдэдэг хүнүүдые хүндэлдэг һэн. Тиимэһээ намайе харахадаа, баярлаа бшуу. Түрүү хонишодтой хөөрэлдэхэһөө уламжалуулан, Гомбо-Сурун Цыремпиловагай отараар ябаад ерээб гэжэ дуугархадам, Сурун Жимбиевнагай шэг шарай гэнтэ дорьбогүй боложо, тэрэ дороо энеэбхилхэеэ болеод, нюдэниинь онижо, тугаархана яларан байһан нюдэнэйнь галхан залирхадал гэбэ. Зүгөөр тэрэ юушье дуугарбагүй. Аниргүйгөөр эрьеэд, хонид тээшээ шэглээ бэлэй. Би тиихэдэ ехээр гайхажа абаа һэм. Сурун Цыретаровада нэгэ муу һанаһан сэдьхэл зосоом уурхайлбал даа. Цыремпиловагай отарада ябаад ерэһэндэм юундэ дураа гутабаб? Хоер суута хонишодой мүрысэһэн ушар айхабтар ехэ удхатай бэшэ юм гү? «Социалис мүрысөөн түрүүшүүлые хүсэ, гэзгэдэжэ ябагшадта туһала, тиин бүгэдэ ниитын дэбжэлтэ түйла гэжэ заадаг юм» гэһэн мартагдашагүй үгэнүүдээр гушаад онуудта тайлбарилагдаһан манай мүрысөөнэй жама еһо бии бэшэ аал? Тиин зосоомни аягүй болоожо, тала руу ябашоо бэлэйб.

Нэгэ модон тухай гү, али дээшэ ябаад, һөөргөө бусахадаа, Сурун Жимбиевнае хараад ухаа мэдээ алдахаһаа нааша болобоб.

Тэрэ хонинойнгоо хорео түшөөд, агаараар дуталдаһан юумэндэл, амаа дэмы дэмы ангалзуулжа байба. Хажуудань гүйжэ ошобоб. Суута хонишоной нюур хүхэ сагаан болонхой, духадань монсогор монсогор хүлһэн тоборюулганууд сэлсылдэжэ байба. Нэгэ бага солоохой орожо, Цыретарова намайе таняад, минии гарһаа тулгалба.

— Мэнэ сагтаа үнгэрхэ байха,—гэжэ зэмэтэй юумэндэл, шэбэнэн һагад дуугарба. —Манайхинда юуш бү дуулгаарай. Имэл муу бэетэй болошоолби даа. Бэем муудаа.

Би үйлахагүйн тула арайхан гэжэ бэеэ барижа, түрүү хонишониие гэртэнь оруулбаб. Одоол эндэ бэеэ зэмэлжэ оробоб даа. Сурун Жимбиевнагай зүрхөө үбдэжэ, барагар шарайтай болоходо, би Цыремпиловада атаархаба гэжэ хаанаһаа бодобо гээшэбиб. Цыремпиловагай отараар ябаһанайнгаа һүүлдэ минии отарада ерэбэ гэжэ дураа гутаа гээд, Сурун Цыретарова тухай һанаа бшууб. Харин тэрэнэй зүрхэн үбдөөд, намһаа холодоһон байгаал.

Мүнөө Сурун Жимбиевнае больницада, хэр бусаха хаб даа гэжэ Пилданов хэлэбэ бшуу. Ехээр лэ үбшэлшоо байна. Суута хонишон тухай, тэрэнэй ажал тухай, һанаа үнеендэ абтадаг тухайнь, холын бодол бододог байһан тухайнь шэбшэжэ оробоб. Сурун Цыретарова колхознигуудай һүүлэй съездын делегатка байгаа. Цыремпиловатай хоюулаа тэдэнэр нарин ноохотой хонидһоо жэл бүри зууһаа зуу гү, али дээшэ хурьга абажа болохо гэжэ гэршэлэн харуулһан байна. Сурун Цыретарова зуун эхэ хонинһоо 127 хурьга, Гомбо-Сурун Цыремпилова зууһаа 140 хурьга абаһан байна. Нэгэтэ минии хажууда Сурун Жимбиевна парткомойнгоо секретарьтай ехэ һонин хөөрэлдөө хээ һэн. Парткомой секретарьтай хамта би Цыретаровагай отарада ерээ бэлэйб.

— Минии отараһаа Лидые юундэ абаха гэбэб? Танай зүбшөөлөөр комсомол имэ шиидхэбэри гаргаа юм гү? Лидые эндэһээ абаашажа, яахадаа һаалишан болгохо гэбэб? Намтай хөөрэлдөө гү? Өөрынь зүбшөөл абаа гү?—гэжэ Цыретарова халдан оробо.

— Комсомолой комитедэй бюро комсомол-залуушуулай гүүртэ эмхидхэхэ гээ ха юм. Энэ тон зүйтэй үүсхэл гээшэл. Бидэ дэмжэхэ, туһалха еһотойбди,—гэжэ парткомой секретарь ахалагша хонишондо ойлгуулха гэжэ оролдоно.

— Үүсхэлынь һайн юумэ гээшэ, би арсанагүйб, теэд яахадаа Лидые абаха болооб,—гэжэ Сурун Жимбиевна ганирба.—һаалишан болохоор ондоо залуу басагад үсеэн аал! Харин Лида хонин ажалда дуратай басаган. Тэрэ аймшагтай бэрхэ хонишон болохо. Битнай урданай Цыретарова бэшэб. Ходо үбдэнэб. Халаан тухай бодохо саг ерээ. Лидые отараһаа абаһанай хэрэггүй. Харин тэрэнэй эндэ хүдэлмэрилхэдэнь, эндэ байхадань һонин, хүхюун байха тухай бодогты. Салин хүлһэниинь яһала һайн, теэд бүхы юумэн гансал түлөөһэн дээрэ тогтонхой бэшэ бшуу. Манай колхоз баян ха юм. Отара бүхэндэ нэгэ нэгэ телевизор абажа табихаа яанаб, залуу хонишод дэлхэй дээрэ боложо байһан юумые хаража жаргаг лэ. Заречнэ совхоздо автомашина дээрэ нүүдэл бани түхеэрээ юм ха гэжэ дуулааб. Имэ автомашина неделидээ нэгэ дахин бүхы отарануудаар ябажа, хонишодые банида оруулдаг юм хаш. Энэ айхабтар һайн юумэ һанаһан байна. Аймагай уран һайханай самодеятельностиие мүн лэ имэ нүүдэл машинада һуулгаад, отара гүүртэнүүдээр ябуулха. Тиихэдэл Лидэ мэтэ залуушуулда мал дээрэ ажаллахадань һонин байха бшуу. Тиихэдэ, нүхэд, манда һайн хапааниие бэлдэхэ тухайгаа бодохо зэргэтэйт!

Сурун Жимбиевна Цыретарова мүнөө үгы. Хэдэн жэлэй урда наһа барашоо һэн. Бүхы Буряад оромнай шаналал гашуудалда эзэлэгдээ бэлэй. Республикын хүтэлбэрилэгшэдэй гар табилгатай гашуудалта мэдээсэл газетэнүүдтэ хэблэгдээ һэн. Суута хонишон Сурун Жимбиевна Цыретарова һайнаар ажаһуугаа, хүсэ шадалаа гамнангүй оролдожо ажаллаа. Тиин манай дурасхаалда тэрэнэй үнэнтэ шанжэ хэтэ мүнхэдөө үлэхэл. Энэ номой байһан сагта уншагшад үнэнтэ ехэ хүсэл бодолтой алдарта хонишониие дурсан һанажа байхал!

Гомбо-Сурун Цыремпиловагай отарада ошоходоо, зосоогоо хүндүүлхэй ябаа һэм. Мүнөө энэ хонишон хэнтэй мүрысэхэ гээшэб?.. Тэрэ саанаа бүрхэг үдэр дайралдаа. Тэнгэреэр хүндэ хара үүлэн бөөгнэрнэ. Дээрээ жэжэхэн шэмэтэ набшаһадтай, дороо хурсэ хадхуууртай алтарганые һалхин хүдэлгэнэ. Цыремпиловатай бэлшээри дээрэнь ерэжэ уулзабаб. Тэрэ морео хүтэлөөд ябана. Харин хонидынь хадын ташаланда хайр шулуун шэнгеэр таран бэлшэнэ. Шулуу һандайлан һуубабди.

— Энэ жэл сабшалантнай ямар бэ?

Гомбо-Сурун Гончиковна урдаа нэмжыһэн үргэн тала дайдаяа; түрүүшынхиеэ хаража байһан юумэндэл яаралгүй аалиханаар хаймадан харана.

— Бирагүйшэг даа,—гэжэ эхилбэ.

Нилээд дуугай һуубабди. Цыремпилова минии асуудалда харюугаа шэбшэжэ һуунал ха. Минии энэ асуудалаар һонирхохыем хонишон һайн мэдэхэ байгаа. Бидэ урда тээнь городто, «Одон» гостиницын хажууда уулзаа агша һэмди. Тиихэдэ Цыремпилова курортдо ошожо ябаа. Сабшалангаартнай һонирхохоео зорюута ошохоб гэжэ хэлэһэн байгааб.

— Хониднай жэл бүри улам олон боложо байна, харин сэбшаламнай байһан хэбээрээл үлэнэ ха юм,—гэжэ Гомбо-Сурун Гончиковна үргэлжэлүүлбэ. Бэлшээримнай газар үшөөл бага боложо байна. Шэнэ газар хахалагдана ха юм. Иигэһээр малаа адуулха газаргүй болохомнай ха. Үбһэ ногооной ургасашье жэл бүри муудажа байна. Би энээн тухай үнихэнэй бодожо ябагшаб, саашадаа үшөөшье хүшэр сагтай ушаржа болохобди. Таряанай талмай хэрэгтэйл юм бэзэ, орооһо таряа ургуулха еһотой. Үбэлэй сагта хонидто обеос, шэниисын һүүл эдюулхэ шухала. Гэбэшье элбэг ехэ бэлшээритэй байха тухайгаа бодохо еһотойбди. Табяад онуудта Борьеогой атар тунга газарые үлүү ехээр хахалжархиһаниинь буруу юм. Манай эндэхи талада хара хүрьһэниинь нимгэн байдаг. Хурга зузаан хара хүрьһэтэй болохын тулада зуун табин жэл хүлеэхэ еһотой гэжэ хэнһээшьеб дуулаа һэм. Энэмнай нарһан модоной бэеэ хүсэхые хүлеэһэнтэй адли ха юм.

— Ямар нэгэн арга байна гү?—гэжэ би болгоомжотойгоор һурабаб.

Цыремпилова намайе хараад абаба.

— Арга байха,—гэжэ тэрэ эрид шиидэнгеэр дуугарба.—Хахалагдаһан газар дээрэ хонидой эдихэ тусхай ногоо тарижа ургуулха еһотой. Тэндэ хонидоо үбэлдөө бэлшээхэдэ болохо. Үгышье һаа, хабар эртүүр хонидой бэлшэхэдэ һайн ха юм. Отара бүхэндэ үбэлжөөнэйнь хажууда ехэхэн хэмжээнэй газар дээрэ ногоо ургуулха шухала. Илангаяа эхэ хонидой отарын байрлаһан газарта. Мухар-Шэбэртэ ногоо тарижа ургуулжа эхилээ гэжэ дуулаа һэм. Бэлшээриин газарай бага байхада, энэ мэтээр хонидой бэлшэхэ газартай болохо еһотой.

Суута хонишон адуулжа ябаһан хонидоо гэр тээшээ залаба. Би Цыремпиловагай хажууда ябаад, тобир тарган хонидынь хаража урмашанаб. Нээрээл бэеэр томо хонид байна даа. Буряад орон соогоо алдар нэрэтэй болохынь тулада Цыремпиловада тусхай эрхэ байдал хэншье байгуулаагүй. Тэрэ юрын лэ хонишон ябаа. Түрүүшээр түлгэ хонидой отарые даажа абаа һэн. Тиимэ түлгэнүүдые хурьгалуулха, тиигэжэ эхэ хонид болгохо гээшэ ехэ хүшэр хүндэ хэрэг юм гэжэ ямаршье хонишон һайн мэдэхэ. Эндэ хонишоной мэргэжэл шадабари тон шухала. Гомбо-Сурун Цыремпилова түлгэ хонидые хаража байхадаа, өөрынгөө мэргэжэл шадабариие зуун хуби харуулаа юм. Хонид гээшэ саг үргэлжын анхарал доро байха еһотой гэһэн тон шухала юумые Цыремпилова мэдэжэ абаа һэн. Хонидоо түхэреэн жэлдээ тобир тарган байлгаха еһотой. Үбэлдөө муугаар эдеэлһэн, туранхай хонид түрүүшын ногоондо ядалсадаг, шэшэжэ, олоороо үхэдэг юм. Хэрбээ хабарай ногоондо хонидойнгоо шэнээ шадалынь һайжаруулаагүй һаа, зунай халуунда бүхэли үдэртөө тиирэн монсогойрходоо, баһа муудажа захалха. Иимэ үедэ хонидоо үүрээр адуулганда гаргадаг ха юм. Халуу шатажа эхилхын урда тээ хонидоо садхаажа үрдидэг, садатарынь үһэлдэг байна. Хабартаа хонид мяха маряатай болоо һаа, зундаа үглөөнэй богонихон хугасаа соо бэлшэхэдээ, гэдэһээ садаад, намарай һэрюун үдэрнүүдэй ерэтэр заахашье турангүй зуһадаг. Харин намарай һайхан сагта хонишод үглөөнэй бүрэнхыһөө үдэшын харанхы хүрэтэр хонидоо адуулдаг, талха таряанай һуурида бэлшээхые оролдодог байна. Хонид гээшэ таряанай үлэгдэлые, хоолос бүхэниие хуу суглуулжа шададаг. Тиин хонишодой түхэреэн жэлэй оролдолгото ажал урма баяртай дүн харуулдаг—намартаа хонидто хүйтэн аюултай бэшэ. Үбэлэй хүйтэн аюулгүй байхаһаа гадна, бүри туһатай юм бшуу, юуб гэхэдэ, ноохониинь һүрхэйгөөр ургадаг! Намарай адуулгые «шахан таргалуулга» гэжэ дэмы нэрлээгүй байха. Гомбо-Сурун Гончиковна Цыремпилова эгээл имэ гуримаар ажалладаг хонишон. Энэ гуримынь тиимэш орео бэрхэтэй бэшэ юм. Хонишон бүхэн дүй дүршэлыень халан абажа шадаха. Зүгөөр энэ суута хонишоной нюуса гээшэ үдэр бүриин, түхэреэн жэлэй саг үргэлжын оролдолго, эсэшэ сусашагүй ажал болоно бшуу. Түрүүшын жэл Цыремпилова отарынгаа түлгэнүүдһээ зууһаа зуун хурьга абажа шадаһан байна. Һайнаар бэлшээгдэдэг, харууһа һайнтай хонид жэл бүри олошоржо байгаа. Тиин саашадаа Гомбо-Сурун Гончиковна зуун эхэ хонин бүхэнһөө зууһаа холо дээшэ хурьгадые абадаг болоожо, недондо жэл зуун хониноо абаха түлөө зуун дүшэндэ хүргэжэ шадаа.

(Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха).

«БАЙГАЛ» УРИНА

Советскэ райгүйсэдкомой түбэй дэргэдэхи Буряадай түрүү шатаршадай творческо коллектив эмхидхэнэ:

предприятинуудта, эмхи зургаануудта, клубууд болон секцинүүдые;

элдэб янзын туhаламжа хүргэлгын хэмжээ ябуулгануудые;

«Байгал» коллективэй шатарай hургуулида бэлигтэй үхибүүдые абалгые;

улсхоорондын, Бүхэсоюзна, республиканскэ мүрысөөнүүдые;

хилын саана үнгэргэгдэhэн мүрысөөнүүдтэ буряад шатаршадые хабаадуулгые;

ороной түрүү бэрхэ шатаршадай хабаадалгатайгаар нэгэ доро наадалгын сеанснуудые;

орон дотор болон хилын саана промышленностиин предприятинуудай, АПК-гай, кооперативуудай продукциин соносхол;

хилын саанахи партнернуудтай харилсаа тогтоолго.

Иимэ адресаар залил хэхэдэтнай болохо: 670000, Улаан-Үдэ, Советская, 23, каб. 30, Советскэ райгүйсэдкомой координационно түб, «Байгал» гэжэ творческо коллектив. Тел. 2-30-05.

ТЕАТР

ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА
Гастроли Красноярского театра музыкальной комедии. ДЕНЬ РОЖДЕНИЯ КОТА ЛЕОПОЛЬДА —в 12, ЦЫГАНСКИЙ БАРОН—в 1[illegible].

КИНО

«ДРУЖБА»
НЕСУРАЗНЫЕ КАНИКУЛЫ—в 10, ЧЕРНАЯ РОЗА—ЭМБЛЕМА ПЕЧАЛИ, КРАСНАЯ РОЗА—ЭМБЛЕМА ЛЮБВИ— (2 серии)—в 12, 15, 18-10, 20-50.

«ПРОГРЕСС»
Красный зал—ИМЯ РОЗЫ (2 серии)—в 10, 12-40, 15-20, 18-10, 20-40, Зеленый зал—ЗАНОС—в 9-40, 11-30, 13-20 (удл.), 15-40, 17-30, 19-20, 21-10.

«РОДИНА»
МУЛЬТФИЛЬМЫ —в 10, 16-40, В ГОРОДЕ СОЧИ ТЕМНЫЕ НОЧИ (2 серии) —в 11-20, 14, 18-10, 20-50.

«ОКТЯБРЬ»
ДА ЗДРАВСТВУЕТ СЕРВАЦ!—в 10, «АВАРИЯ» —ДОЧЬ МЕНТА—в 10, 12, 14, 16, 18, 20, 21-50.

«ВОСТОК»
НОВЫЕ ПОХОЖДЕНИЯ КОТА В САПОГАХ—в 15-30, БЕЛЫЙ ВЕЛОСИПЕД—в 17, 19, 21. (удл.).

«БАЙКАЛ»
КАВКАЗСКАЯ ПЛЕННИЦА, ИЛИ НОВЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ ШУРИКА—в 16-30, РОДНОЙ РЕБЕНОК (2 серии)—в 18-30, 21-00.

«АРШАН»
ЭГРЕТА ИЗ СЛОНОВОЙ КОСТИ—в 17, ГОВОРИ СМЕЛО—в 19, 21.

ЗУУН ЖЭЛДЭ ЗАЛУУ ЗАНДАА

Хяаг үбhэн

Экологическа аюулнуудай, экономическа хүшэр байдалай хүрэжэ ерэhэн зуун жэлдэ хайшан гэжэ элүүр энхэ, hайн бэетэй ябаха болонобибди! Химическэ препарадуудые багаар хэрэглэжэ, бэеэ hайнаар абажа ябаха гэhэн эрилтэнүүдые урдаа табиха еhотойбди. Мүнөө Америкэдэ, Япондо гуримтай hайнаар ажаhуужа, элүүр бэетэй ябаха гэhэн жама еhо дэлгэржэ захалаа.

Зуун наhа хүрэтэр жаргалтай hайхан ажаhууха, залуу зандаа ябаха гэжэ бодобол, физкультураар, аэробико болон гимнастикаар hонирхохо, тусхай гуримаар хоол бариха, химическэ препарадуудые бэшэ, харин эм домто ургамалнуудые хэрэглэхэ гэжэ оролдохо. Эдэ бүгэдэнике наринаар сахибал, үбшэнгүүдтэ нэрбэгдэхэгүй, шанга бэетэй ябахат.

Тамхи татахада, архи уухада, хэмhээ ехээр эдеэлхэдэ, аюултай хойшолонтой гэжэ мэдэдэгбди. Үшөө тиихэдэ бэеэ барижа шадангүйгөөр уур сухал хүрэхэдээ, бэедээ хэды ехэ хоро хүргэдэгбибди!

ЭЛҮҮР ЭНХЫН БУЛАН

Эдэ бүгэдэн тушаа бүри бага балшар наhанhаа мэдэжэ ябаха шухала. Гурим журамтай байха гээшэ юунhээшье шухала гэжэ мэдээшье hаа, заабол нэгэ үлүү ябадал хэжэрхихэеэ hанадагбди. Саг үргэлжэ бэедээ шүүмжэлэл хэжэ, ямараар ажаhуудаг байhанаа хаража үзэхэ хэрэгтэй. Тобшоор хэлэбэл, бэеымнай тамир еэhэдhөөмнайл дулдыдана бшуу. Һурамхи болошоhон хэрэггүй ябадалhaa hалаха гэжэ оролдо. Гоё hайханда дурлажа, байгаалиие хамгаалжа hypa! Искусстые ойлгожо hypaxa гээшэ мүн лэ хэды туhатайб! Эм домдо ородог ургамалнуудые танидаг бай!

Юрын хяаг үбhэн эм домдо ородог байха юм. Тэрэнэй үндэhэн олон үбшэ аргалдаг. Дүрбэн сайн халбага хяаг үбhэ хэршэжэ, нэгэ стакан уhан соо хэжэ, 12 часай туршада байлгаха. Удаань шүүжэ абаhан хяаг үбhөө шэнэ уhан соо хэжэ, 1—2 минутын туршада бусалгаха. Тэрэнээ 10 минута соо байлгажа, түрүүшынхи уhантаяа холихо хэрэгтэй. Энээнээ сүүдхын туршада эдеэнэй урда тээ уухада болохо.

Хяаг үбhэ бусалгаад уухада, бэедэ hайн нүлөө үзүүлжэ, бэе махабад соогуур элдэб бодосуудай hэлгэсэлгые hайжаруулдаг. Тэрэниие сууха соо шулуунай бии болоходо, үе мүсын үбдэхэдэ уухада hайн байдаг. Хадхын гарахада хяагай үндэhэ бусалгаад, үдэр соо гурба дахин нэгэ аяга уухада болохо. Саг үргэлжэ хоргооhондоо хатадаг байгаа hаа, клизм табиха, арhанай үбшэндэ ваннада ороходо хамаагүй байдаг. Саахарна диабет үбшэндэ хяаг үбhэ бусалгаад уухада болохо. Хяагай үндэhэндэ халаахайн набшаhа, нямнягай үндэhэ, хара нэрhэнэй набшаhа аб адлиханаар холижо бусалгахада, эмшэлхэ хүсэниинь бүри ехэ болодог. Энэ холиhон ургамалнуудhaa нэгэ столовын халбага удхаад, нэгэ аяга уhан соо хэжэ, уhанай ванна соо 5 минута бусалгаад, hүүлээрнь 30 минута соо байлгаад, сүүдхын туршада хоол барихаhаа урда тээ ууха хэрэгтэй.

Нюдэнэй харасын муу байхада, хяагай үндэhэ бусалгаад уухада туhатай байдаг. Хэрбээ бүрхэг, шүүдэргүй үдэртэ хяаг үбhэ суглуулаад бусалгабал (1 столово халбага үбhэ нэгэ аяга уhанда хээд, уhэнай ванна соо 1—2 минута соо бусалгаад, hүүлээрнь 10 минутын туршада байлгаха), тэрэ түбэнгиин ханяадатай хүндэ туhалха, заримдаа иимэ ханяадатай хүнэй бэедэ зохолтой эшэргэнэ гаража зободог байха юм. Тиимэhээ энэ үбhэ бусалгажа уухаhаа урда тээ үбшэнтэн эмшэлдэг врачтаяа хөөрэлдэжэ, зүбшэл заабари абаха зэргэтэй.

Гипертиреоз, щитовидна булшархай үбшэнтэй хүн эгээлэй юрын ногоое суглуулжа ууха-дань болохо. Иимэ ногоонуудые суглуулжа бэлдэхэ: исландска хүбхэн, солодкиин үндэhэн, хяагай үндэhэ аб адлиханаар нэгэ столово халбага абажа, бусалжа байhан уhа хээд, уhанай ванна соо 30 минута байлгаад, шүүхэ. Тиигээд үглөөгүүр болон үдэшэлэн хоол барихаhaa урда тээ ууха.

Хэрбээ исландска хүбхэн, солодкиин үндэhэ оложо шадахагүй байгаа hаа, бү голхорогты. Нямнягай сэсэг, набшаhа, үндэhэ, пустырнигай ногоон аб адлиханаар абажа холеод, дээрэ хэлэгдэhэндэл адляар бэлдэхэ.

Эдэ эгээлэй юрын зүбшэл заабаринуудые дүүргээд туршагты. Ашаг үрэтэй байхын тула ядахын сагта хоер долоон хоног соо уугаарайгты. Хэрбээ hара соо уугаа hаатнай, бүришье hайн байха. Эм домто ургамалнуудые хэрэглэжэ, бэеэ эмшэлжэ, элүүр энхэ болохыетнай хүсэнэбди.

Ольга КУЗНЕЦОВА,
врач-фитотерапевт.

УНШАГШАДАЙ АНХАРАЛДА

Шэнэ факультет нээгдэбэ

Һаяхан Буряадай Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институдта баяр еhололой оршон байдалда шэнэ факультет нээгдэбэ. Тэрэ хадаа манай алдарта дээдэ hургуулиин юhэдэхи—буряад хэлэ, бэшэгэй факультет болоно.

Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Соведэй тогтоолой, мүн Буряадай багшанарай институдай эрдэмтэдэй соведэй шиидхэбэриин үндэhөөр байгуулагдаhан дээрэ дурсагдагша шэнэ факультет удаадахи гурбан отделенинүүдтэй байха: буряад, ород-буряад болон зүүн зүгэй хэлэнүүд.

Шэнэ факультедэй деканаар профессор Э. Р. Раднаев, hуралсалай талаар деканай орлогшоор доцент С. М. Бабушкин, нэмэлтэ мэргэжэлнүүдээр деканай орлогшоор доцент Н. Б. Дугаров, буряад хэлэ, бэшэгэй кафедрые даагшаар доцент В. Б. Махатов болоод ород, буряад хэлэ, бэшэгэй кафедрые даагшаар профессор В. И. Золхоев гэгшэд томилогдобо.

1990—1991 онуудай hуралсалай жэлэй очно hуралсалай отделенидэ буряад хэлэн, литература болон ород хэлэн, литература гэhэн мэргэжэлээр урда жэлнүүдтэ абтадаг байhан ганса группын орондо 50 оюутанhaa бүридэhэн хоер группа байгуулагдаха юм. Харин ород, буряад хэлэнэй отделенидэ 25 студентнүүд абтаха.

1991—1992 онуудай hуралсалай жэлhээ захалжа, зүүн зүгэй хэлэнүүдэй отделенидэ жэл бүри 25 студентнүүд 1996 он болотор абтажа, хоер хэлэнэй мэргэжэлдэ hураха юм. Тиин эндэ буряад хэлэ, литература шудалхын хажуугаар хойто жэлhээ—япон болоод, дам саашадаа жэл жэлээр ортон, түгэд, монгол хэлэнүүдые шудалжа эхилхэ.

С. БАЛДАНОВ,
ород, буряад хэлэ,
литературын
кафедрын доцент.

Цирк—еhотойл hайндэр

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

Улаан-Үдэ хотын болон республикын хүн зоной олон тоото гуйлтаар

Москвагай «Спутник» гэжэ цирк-шапито июлиин 1 болотор гастролео hунааба.

Совет циркын иимэ мастернууд хабаадалсана: акробадууд, гимнастнууд, эксцентригүүд, велофигуристнууд, жонглернууд болон бусад.

«Хатха-Раджа-Йога» гэжэ энэдхэг-корейн hургуулиин hургаалые даган дууряагша Валерий Звягин.

Нохойнууд болон hармагшануудые hургагша—Антоновтоной бүлэ.

Аркадий Новагай хүтэлбэри доро «Акробатическа поэмэ» гэhэн аттракцион.

Клоунуудай бүлэг бүхэли үдэшэндөө манеж дээрэ байха.

Биледүүдые худалдажа абахаяа яарагты. «Спутник» гэжэ цирк таанадые хүлеэнэ.

Циркын кассада 9 сагhаа 20 саг болотор биледүүд худалдагдана.

Хамтын захилнууд абтана.

Ород драмын театрай хажууда Терешковагай үйлсөөр цирк түбхинэнхэй, «Ород драмтеатр» гэжэ буудалда бууха.

Иимэ телефонуудаар хонходоходотнай болохо: 7-26-11, 7-25-66.

Үдэр бүхэндэ 19 сагта, субботодо—15, 19, воскресенидэ—12, 15, 19 сагта цирк харахаяа ерэгты.

Урид гаргаhан соносхол

Июниин 20—22-то Улаан-Үдын «Спартак» стадион дээрэ, «Труд» гэжэ спортын байшан соо инвалидуудай республиканска III спартакиада үнгэргэгдэхэнь.

Мүрысөөнүүд үглөөнэй 10 сагта эхилхэ.

Июниин 22-то 12 сагта «Спартак» стадион дээрэ лотерей наадан үнгэргэгдэхэ. Шүүбэридэ ВАЗ—2108, ЗАЗ—968М түхэлэй автомобильнууд, мотоциклнууд, үнгэтэ телевизорнүүд, угаабариин машинанууд, холодильнигууд, магнитофонууд болон бусад үнэтэ эд хэрэгсэлнүүд табигдаха.

Ниитын хэблэл тараагшадhaa, «Союзпечатиин» киоскнуудhaa биледүүдые худалдажа абахадатнай болохо.

Лотерей наадалгаhaa, биледүүдые худалдалгаhaa ороhон мүнгэн республика дотор инвалидуудай спорт хүгжөөлгэдэ дамжуулагдаха. Биледүүдые худалдажа абахадаа, инвалидуудта энэрхы сэдьхэлтэйгээр ханданабди, тэдэнэртэ туhалнабди гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул Ленина, 35. Н-00395.

Редактор
Александр ДРУЖИНИН.